The Greek Review of Social Research

Vol 39 (1980)

39-40

Δημογραφικά χαρακτηριστικά και δημογραφικό πρόβλημα των χωρών-μελών της ΕΟΚ

Γαρυφαλιά Σερελέα

doi: [10.12681/grsr.559](https://doi.org/10.12681/grsr.559)

Copyright © 1980, Γαρυφαλιά Σερελέα

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Σερελέα Γ. (1980). Δημογραφικά χαρακτηριστικά και δημογραφικό πρόβλημα των χωρών-μελών της ΕΟΚ. *The Greek Review of Social Research*, 39, 353-370. <https://doi.org/10.12681/grsr.559>

**δημογραφικά
χαρακτηριστικά
καί δημογραφικό
πρόβλημα
τῶν χωρῶν-μελῶν
τῆς ΕΟΚ**

**τῆς
Γαρυφαλιᾶς Σερελέα**
Maîtrise en Démographie, UCL

Ἡ ποσοτική καί ποιοτική διάρθρωση τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς περιοχῆς ἀποτελοῦν καθοριστικά στοιχεῖα γιά τήν οἰκονομική καί τήν κοινωνική τῆς ἀνάπτυξη καθώς καί τήν πολιτική ἐξέλιξή τῆς.

Μέ τόν ὅρο «Δημογραφικό πρόβλημα» ἐννοοῦμε τίς ἀνάγκες πού δημιουργοῦνται σέ μία περιοχή ἀπό τή δυσανάλογη αὐξηση ἢ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποσκοπεῖ στή μελέτη τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος καί ἰδιαίτερα τῶν δημογραφικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν χωρῶν-μελῶν καί τῶν συντελεστῶν ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ τους. Στήν ἀρχή γίνεται μία σύντομη ἀνασκόπηση τοῦ παγκόσμιου καί εὐρωπαϊκοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος. Κατόπιν, μέ βάση τά διαθέσιμα στοιχεῖα, ἐπιχειρεῖται μία διαχρονική ἀνάλυση τῶν βασικῶν δημογραφικῶν συντελεστῶν τῶν χωρῶν-μελῶν καί τῆς κατά ἡλικία δομῆς τοῦ πληθυσμοῦ τους.

Ἀντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς ἀποτελοῦν, ἐκτός ἀπό τίς δέκα χώρες-μέλη, καί ἡ Ἰσπανία μέ τήν Πορτογαλία, πού εἶναι οἱ δύο ὑπονήφιες χώρες-μέλη.

Ὁ Πίνακας I δένει τήν ἐπιφάνεια, τόν πληθυσμό, τήν πυκνότητα ἀνά τετρ. χλμ. μέ τίς δημογραφικές προοπτικές τῶν 12 προηγουμένων χωρῶν.

**I. συντελεστές ἐξέλιξης τοῦ πληθυσμοῦ
καί δημογραφικά χαρακτηριστικά του**

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς περιοχῆς ἐπηρεάζεται α) ἀπό τή φυσική καί β) ἀπό τή μεταναστευτική κίνησή του. Ἡ φυσική κίνηση εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς μεταξὺ γεννήσεων καί θανάτων. Λόγω τῆς μακροβιότητος, οἱ θάνατοι δέν ἐξισώνονται στή μονάδα τοῦ χρόνου μέ τίς γεννήσεις. Ἐνας αὐξησμος πληθυσμός πρέπει νά ἔχει λίγο περισσότερες γεννήσεις, πάντα στή μονάδα τοῦ χρόνου, ἀπό ὅσους ἔχει θανάτους. Ὄταν οἱ θάνατοι υπερβαίνουν τίς γεννήσεις, δέν ὑπάρχει αὐξηση καί ὁ πληθυσμός ἀρχίζει νά ἐλαττώνεται μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἐνῶ, ὅταν ὑπάρχει ἐξίσωση γεννήσεων καί θανάτων, τότε ὁ πληθυσμός δέν αὐξάνει καί παραμένει «στάσιμος».

Ἡ μεταναστευτική κίνηση εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς αὐτῶν πού εἰσέρχονται καί αὐτῶν πού ἐξέρχονται στή συγκεκριμένη περιοχή μέ τή μορφή τῆς ἀλλαγῆς κατοικίας στή μονάδα τοῦ χρόνου. Μπορεῖ νά εἶναι καί αὐτή θετική ἢ ἀρνητική. Ἡ μεταναστευση εἶναι ἐσωτερική ὅταν ἡ ἀλλαγή κατοικίας γίνεται ἀπό μία περιοχή σέ ἄλλη μέσα στήν ἴδια ἐπικράτεια, καί ἐξωτερική ὅταν οἱ μετανάστες ἔχουν προορισμό ἢ προέλευση τό ἐξωτερικό.

Οἱ μακροχρόνιες ροπές τῶν παραπάνω συντελεστῶν τῆς πληθυσμιακῆς ἐξέλιξης διαμορφώνουν τήν κατά φύλο καί κατά ἡλικία κατανομή τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία κατέχει πρωτεύουσα θέση στήν ἐρε-

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Έπιφάνεια, πληθυσμός, πυκνότητα ανά χλμ² (1979) χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας

Χώρες	Έκταση 1.000 χλμ ²	Πληθυσμός 1.000	Πυκνότητα άτομα/χλμ ²	Δημογρ. προοπτικές (1.000) 1985	1990
Βέλγιο	30,5	9.848	323	9.840	9.887
Γαλλία	544,0	53.477	98	54.829	56.085
Δανία	43,1	5.117	119	5.187	5.244
Δ. Γερμανία	248,6	61.359	247	59.614	58.587
Ελλάδα	132,0	9.449	72	9.477	9.696
Έν. Βασίλειο	244,1	55.946	229	56.164	56.844
Ιρλανδία	70,3	3.368	48	3.538	3.718
Ιταλία	301,3	56.914	189	57.078	57.830
Κάτω Χώρες	41,2	14.039	341	14.250	14.648
Λουξεμβούργο	2,6	364	140	358	360
Ευρώπη 10	1.657,7	269.881	163	270.335	272.899
Ισπανία	504,8	37.180	74	39.050	40.642
Πορτογαλία	91,6	9.841	107	10.206	10.471
Κόσμος	135.830,0	4.336.000	32	4.827.476	5.272.667

Πηγή: «Η Κοινότητα των «Δέκα» σε άριθμούς», *Ευρωπαϊκά θέματα*, 25/1980, ΕΟΚ.

να των δημογραφικών προβλημάτων. Η κατανομή αυτή παρουσιάζεται συνήθως με την πυραμίδα των ηλικιών.

Η διαδικασία εξέλιξης του πληθυσμού, που χαρακτηρίζεται από την αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων προσώπων, ονομάζεται γήρανση του πληθυσμού. Η ηλικία των 65 χρόνων θεωρείται σαν άρχή του γήρατος. Η έκλογη αυτή δικαιολογείται, κατά κάποιο τρόπο, από το γεγονός ότι είναι ή νόμιμη ηλικία για τη συνταξιοδότηση. Η γήρανση του πληθυσμού μιάς χώρας είναι κυρίως τό αποτέλεσμα της μείωσης των γεννήσεων. Η συνεχής πτώση της γεννητικότητας προκαλεί μία σημαντική μείωση του ποσοστού των νέων μέσα στον πληθυσμό με συνέπεια την ταυτόχρονη αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων. Στην περίπτωση αυτή λέμε ότι υπάρχει γήρανση του πληθυσμού από τή βάση της πυραμίδας.

Αντίθετα, εάν ή θνησιμότητα στις μεγάλες ηλικίες παρουσιάζει μεγαλύτερη μείωση (δηλαδή όταν παρουσιάζεται σημαντική μακροβιότητα) από ό,τι στις άλλες ομάδες ηλικίας, προκαλείται μιά γήρανση του πληθυσμού από την κορυφή της πυραμίδας. Η γήρανση πάντως του πληθυσμού από τή μείωση της θνησιμότητας είναι μειωμένης έκτασεως.

Μία άλλη αίτια που διαταράσσει τήν κατά ηλικία δομή του πληθυσμού είναι ή μετανάστευση. Η έξωτερική μετανάστευση θεωρείται κυρίως αίτια γήρυνσεως του πληθυσμού μιάς χώρας, γιατί συνήθως είναι περισσότεροι οί νέοι που φεύγουν από κείνους που παλιννοστούν.

Η άναγκαία και ίσως ή μοναδική προϋπόθεση για να μήν εμφανίζεται γηρασμένος ένας πληθυσμός είναι να αυξάνεται μέσα στο χρόνο κυρίως από τις γεννήσεις του και όχι από μείωση της θνησιμότητας.

Η έννοια της γήρανσης είναι γενική. Μπορεί να άφορά όχι μόνο στους εθνικούς πληθυσμούς, αλλά και σε πιο ειδικευμένα σύνολα, όπως είναι ό γεωργικός πληθυσμός, ό ένεργός πληθυσμός, τό έκλογικό σώμα, κτλ.

II. παγκόσμιο και ευρωπαϊκό δημογραφικό πρόβλημα

Ένα από τά σημαντικά φαινόμενα της σύγχρονης ιστορίας του ανθρώπου είναι ή τρομακτική αύξηση του πληθυσμού της γής κατά τή διάρκεια των τελευταίων πενήντα χρόνων.

Τήν έποχή που γεννήθηκε ό Χριστός, ή γή «φιλοξενούσε» 250.000.000 περίπου ανθρώπους. Τό 1650 μ.Χ. ό πληθυσμός είχε διπλασιασθεί. Για τό δεύτερο διπλασιασμό δέν χρειάστηκαν παρά μόνο 200 χρόνια.

Από τότε, ό ρυθμός αύξησεώς του πολλαπλασιάστηκε. Τό 1930, δηλαδή μετά από άλλα 80 σχεδόν χρόνια, ό παγκόσμιος πληθυσμός ήταν 2 δισ., μέχρι τό 1961, δηλαδή μέσα σε 30 ακόμη χρόνια προστέθηκε άλλο ένα δισεκατομμύριο, και για τό τέταρτο δισεκατομμύριο χρειάστηκαν μόνο 15 χρόνια.

Τό 1980 ήμαστε περίπου 4 δισ. και 400 έκατ. Οί ειδικοί πιστεύουν ότι τό 2000 θα ξεπεράσει ό πληθυσμός της γής τά 6 δισ. ψυχές.

Η αύξηση του πληθυσμού της γης δεν είναι όμοιογενής. Γενικά, οι υπό ανάπτυξη χώρες αναμένεται να αυξήσουν τον πληθυσμό τους κατά τέσσερις φορές πιο γρήγορα από τις ευημερούσες και βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες, που έχουν πολύ χαμηλό ρυθμό αύξησής.

Οι εθνικές συνθήκες για υπερπληθυσμό στους υπό ανάπτυξη λαούς δημιουργήθηκαν με την εφαρμογή δραστικών μέτρων δημοσίας υγείας. Έτσι, πρόλαβαν και περιορίσαν τους θανάτους με μεγάλη ταχύτητα πριν ακόμη άνεβει το κοινωνικό και οικονομικό τους επίπεδο και ενώ ακόμη διατηρούσαν υψηλή γεννητικότητα.

Στις χώρες αυτές (όπου δεν υπάρχουν συντάξεις, ύγειονομική περιθάλψη και ταμείο ανεργίας), τα παιδιά αντιπροσωπεύουν τη βασική πηγή οικονομικής ασφάλειας για τους γονείς. Τά ποσοστά της παιδικής θνησιμότητας είναι υψηλά και έτσι η ύπαρξη πολλών παιδιών αποτελεί προϋπόθεση για την επιβίωση ορισμένων απ' αυτά.

Αντίθετα, τόσο στη Δυτική όσο και στην Ανατολική Ευρώπη καθώς και στις ΗΠΑ, Καναδά και Ιαπωνία, η βιομηχανική επανάσταση, ο ατομισμός και ο καταναλωτισμός μετέβαλαν τη νοοτροπία και δλους έκλειψαν τους δρους που εύνοοδσαν τήν πολυάριθμη οικόγενεια. Στις περιοχές αυτές, οι νέοι τρόποι ζωής μείωσαν πολύ τή γονιμότητα.

Τό πόρισμα μιάς έρευνας για τή γονιμότητα¹ (Enquête mondiale sur la fécondité), πού έγινε σέ 61 χώρες τού κόσμου, άπειδει ότι τά ποσοστά τής γεννητικότητας² στις χώρες τού Τρίτου Κόσμου άλλα και αυτά τών ευρωπαϊκών χωρών, όπως και τών ΗΠΑ και τού Καναδά, παρουσιάζουν σημαντική μείωση κατά τή διάρκεια τής τελευταίας δεκαετίας.

Τό 1950, ό δείκτης τής γονιμότητας³ αντιπροσώπευε κατά μέσο όρο 5,1 παιδιά για κάθε γυναίκα, ενώ τό 1980 ό δείκτης αυτός έχει υπολογισθεί σέ 4,1 παιδιά για κάθε γυναίκα. Τίς πιο ύψηλές τιμές τού δείκτη

τίς συναντάμε στις χώρες τής Άσίας και Άφρικής⁴ με περισσότερα από 5,5 παιδιά για κάθε γυναίκα.

Σύμφωνα με τίς προβλέψεις τών ειδικών, ή πληθυσμιακή έκρηξη μπορεί να σταματήσει κατά τό τρίτο τέταρτο τού έπόμενου αιώνα, όταν ό πληθυσμός τής γης ύπολογίζεται να έχει φθάσει τά 11 δισεκατομμύρια.

Σήμερα, σχεδόν κανείς δεν άγνοεί τό «πρόβλημα τού πληθυσμού». Οι δημογραφικές δυσκολίες όμως στό μυαλό τών περισσότερών είναι συνφασμένες με τίς πτωχές χώρες, όπως π.χ. ή Ινδία. Άιγοι είναι αυτοί πού γνωρίζουν ότι «πρόβλημα» ύπάρχει όχι μόνο για τίς ύπανάπτυκτες χώρες άλλα και για τίς αναπτυγμένες.

«Η πληθυσμιακή άνοδος τών πτωχών κρατών είναι γεγονός λιγότερο δραματικό από ό,τι ή μείωση τού πληθυσμού τών άλλων (βιομηχανικά άνεπτυγμένων)», γράφει ό Γάλλος δημογράφος Α. Sauvy, στό βιβλίο του *La fin des riches*.

Τά προσεχή χρόνια, θά παρουσιάζεται συνεχής μείωση τού όγκου τών Ευρωπαίων σε σχέση με τό σύνολο τής οίκουμένης. Για κάθε νεογέννητο Ευρωπαίο αντιστοιχούν σήμερα πάνω από πέντε νεογέννητα στις ύπό ανάπτυξη χώρες τής Άσίας.

Οί Ευρωπαίοι, πού τό 1970 αντιπροσώπευαν τό 12,7% τού παγκόσμιου πληθυσμού, ύπολογίζεται ότι τό 2000 θά αντιπροσωπεύουν τό 8,4% αυτού και τό 2050 μόλις τό 5,4%.

Έξ άλλου, οι κάτοικοι τών 9 χωρών τής Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας πού τό 1950 αντιπροσώπευαν τό 8,6% τού πληθυσμού τής Γής και τό 1970 τό 6,8% αυτού, αντιπροσωπεύουν σήμερα μαζί με τούς κατοίκους τής Ελλάδας τό 6,2% τού πληθυσμού αυτού. Τό ποσοστό αυτό μαζί με τούς κατοίκους τών υπό ένταξη χωρών (Πορτογαλία, Ισπανία) άνέρχεται στό 7%.

Κατά τό τέλος όμως τής δεκαετίας τού '80, αναμένεται να μειωθεί στό 6%. Αυτό όφείλεται στό γεγονός ότι ό πληθυσμός τής Γής αναμένεται να αύξηθει κατά τή διάρκεια αυτής τής περιόδου κατά 22%, ενώ ό πληθυσμός τών 12 χωρών μόλις κατά 2,2%.

III. δημογραφικό πρόβλημα ευρωπαϊκής κοινότητας

Η συνεχής πτώση τής γεννητικότητας και ή σύγχρονη μείωση τής θνησιμότητας στις μεγάλες κυρίως ήλικίες είναι τά βασικά δημογραφικά γνωρίσματα τών πληθυσμών πού αποτελούν τήν Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Άμεσες συνέπειες αυτής τής συγκυρίας είναι α) ή βραδύτητα στην εξέλιξη, ή όποια μακροχρόνια τείνει

1. Μέ τον όρο «γονιμότητα» ή «αναπαραγωγικότητα» έννοουμε τά φαινόμενα πού συνδύναν άμεσα με τήν τεκνοποίηση τών πληθυσμών ή τών ομάδων αυτών και, πιο συγκεκριμένα, τό σύνολο τών έγγάμων ή μη γυναικών πού βρίσκονται σε αναπαραγωγική ήλικία.

2. Μέ τον όρο «γεννητικότητα» προσδιορίζεται ή πραγματική συχότητα τών γεννήσεων μέσα στό σύνολο τού πληθυσμού. Τό ποσοστό τής γεννητικότητας δίνεται από τό πηλίκιο τών γεννήσεων έτος μιάς χρονικής περιόδου προς τόν συνολικό πληθυσμό τής αυτής περιόδου.

3. 'Ο «δείκτης γονιμότητας» ή «Συντελεστής Όλικής Γονιμότητας» προσδιορίζει τή μέση ροπή αναπαραγωγής ενός πληθυσμού και εκφράζεται με τόν μέσο αριθμό παιδιών ανά γυναίκα τής αναπαραγωγικής ήλικίας (15-49 έτών). Για τήν άντακτάσταση τών γενεών και με αύξηση «μυθόν» τού πληθυσμού, και άν ληφθεί όπόψη ή θνησιμότητα τών χωρών τής Κοινότητας, άπαιτούνται περίπου 2,09 μέχρι 2,11 παιδιά από κάθε γυναίκα στην αναπαραγωγική ήλικία. Στην Ελλάδα με 2,2 γεννήσεις ό πληθυσμός παραμένει σταθερός και με 2,3 αύξάνεται βραδύτατα.

4. Μπαγκλαντές, Πακιστάν, Νιγηρία, Βιετνάμ, Ιράν, Βιρμανία, Αιθιοπία, Ζαΐρ.

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Πληθυσμός των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Έκατομμύρια κατονομή κατά μεγάλες ομάδες ηλικιών (% του συνολικού πληθυσμού)

Χώρες	1950	1955	1960	0-14	15-64	1970	1975	1978	1950	1955	1960	1965	65+	1970	1975	1978
Βέλγιο	21,0	22,0	23,5	23,9	23,5	22,4	21,1	67,9	66,5	64,6	63,5	63,0	12,6	13,5	13,9	14,1
Γαλλία	22,6	24,5	26,4	25,6	24,8	24,0	23,1	66,0	64,0	62,0	62,3	62,4	12,1	12,8	13,4	13,8
Δανία	26,4	26,5	25,2	23,8	23,3	22,6	22,0	64,5	63,6	64,2	64,8	64,4	10,6	11,4	12,3	14,0
Δ. Γερμανία	23,3	20,9	21,3	22,6	23,2	21,2	19,9	67,3	68,9	67,8	65,4	63,7	10,2	10,9	12,0	13,1
Ελλάδα	28,0	—	26,8	25,6	24,6	24,2	23,5	66,7	—	65,1	65,4	64,3	8,1	9,0	11,1	12,0
Ην. Βασιλείο	22,5	22,8	23,3	23,3	24,1	23,3	22,2	66,7	65,9	65,1	64,6	62,9	12,1	13,0	14,0	14,5
Ιρλανδία	28,7	29,8	30,9	30,6	31,3	31,1	31,1	60,7	59,3	58,0	57,6	57,6	11,1	11,8	11,1	10,8
Ιταλία	26,3	24,9	24,8	24,4	24,2	23,2	23,2	65,4	65,8	65,9	65,0	63,8	9,3	8,7	9,4	10,2
Κάτω Χώρες	23,9	29,9	30,0	28,3	27,3	25,3	23,8	63,0	61,7	61,0	62,1	62,5	9,6	10,2	10,8	12,2
Λουξεμβούργο	20,2	20,7	21,3	22,4	22,1	19,6	19,9	70,0	69,2	68,0	66,2	65,3	10,7	11,4	12,6	13,2
Ευρώπη 9	24,0	23,6	24,2	24,2	24,3	23,3	22,2	66,2	66,0	64,7	64,4	63,4	11,1	12,3	13,3	13,9
Γαλλία	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Πορτογαλία	—	—	—	—	—	—	26,7	—	—	—	—	—	—	62,7	—	10,6
Πηγή:	— Eurostat, Population et emploi, 1950-76, édition 1977. — EGYE, Γενικές Φοιτικές Κινήσεις Πληθυσμού, 1956-76. — Eurostat, Statistiques de Base de la Communauté, 1978.															
							27,9	—	—	—	—	—	—	62,2	—	9,9

στη μείωση του πληθυσμού των επί μέρους χωρών και β) ή προοδευτική μείωση μέσα στο σύνολο του πληθυσμού του ποσοστού των νέων ηλικιών 0-14 χρόνων, και ή σύγχρονη αύξηση του ποσοστού των προσώπων ηλικίας 65 χρόνων και άνω.

Ο Πίνακας II συνοψίζει την εξέλιξη του γηρασμού των ευρωπαϊκών πληθυσμών.

Στις επόμενες παραγράφους, θα εξετάσουμε τους τρεις βασικούς συντελεστές της δημογραφικής εξέλιξης και διάρθρωσης των χωρών-μελών (θνησιμότητα, γεννητικότητα, μετανάστευση), καθώς και τη γαμηλιότητα αυτών, προβαίνοντας συγχρόνως σε μία διαχρονική και κατά χώρο τοπική ανάλυση. Η γνώση της γαμηλιότητας μιάς περιοχής βοηθά να διευκρινισθεί η εξέλιξη και το επίπεδο της γονιμότητας της περιοχής αυτής, επειδή ο μεγαλύτερος αριθμός των γεννήσεων στην Κοινότητα προέρχεται από τις εγγαμες ενώσεις.

A. Θνησιμότητα

Τα τελευταία χρόνια, ο άγώνας εναντίον της θνησιμότητας και της νοσηρότητας των πληθυσμών σημείωσε επιτυχία, χάρη στην επιστημονική και τεχνική πρόοδο. Ποτέ στην ιστορία της ανθρωπότητας ή προσδοκώμενη ζωή κατά τη γέννηση δεν βρισκόταν σε τόσο υψηλά επίπεδα και δεν φανέρωνε προοπτική για βελτίωση, όπως δείχνει ο Πίνακας III. Η παράταση αυτή όφειλεται κατά βάση στην ουσιαστική μείωση της βρεφικής θνησιμότητας κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου (βλ. Πίνακα VI).

Η μεγαλύτερη μακροβιότητα στην Ευρώπη παρουσιάζουν οι Ολλανδοί. Η προσδοκώμενη ζωή κατά τη γέννηση εκτιμάται σήμερα σ' αυτή τη χώρα σε 71,7 χρόνια για τους άνδρες και σε 77,7 χρόνια για τις γυναίκες. Οι Έλληνίδες, οι Βελγίδες και οι Ιρλανδέζες έχουν τη μικρότερη διάρκεια ζωής στην Κοινότητα.

Αύξηση σημείωσε ακόμα τα τελευταία χρόνια και ή προσδοκώμενη διάρκεια ζωής στις ηλικίες των 5, των 15 και των 65 χρόνων (Πίνακας IV). "Αξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι ή προσδοκώμενη διάρκεια ζωής για τους Έλληνες, μετά την παράκαμψη της θνησιμότητας των πρώτων χρόνων της ζωής, εμφανίζεται μεγαλύτερη απ' ότι στις άλλες χώρες της Κοινότητας, ενώ από την πλευρά των Ελληνίδων υπάρχουν ακόμη περιθώρια για βελτίωση.

Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του '70, ή προσδοκώμενη διάρκεια ζωής των Ολλανδών στην ηλικία των 5 χρόνων ήταν 67,3 χρόνια και των Ελλήνων 68,7, στην ηλικία των 15 χρόνων ήταν αντίστοιχα 57,5 και 58,9 χρόνια και στην ηλικία των 65 χρόνων 13,6 για τους Ολλανδούς και 13,9 για τους Έλληνες.

Αντίθετα, ο αριθμός των θανάτων καθώς ή αντίστοιχη αναλογία αυτών σε πληθυσμό 1.000 ατόμων —δείκτης θνησιμότητας (Πίνακας V)— ακολουθήσαν μεταπολεμικά στην Ελλάδα, αλλά και στις περισσότερες από τις αναπτυγμένες χώρες, ανοδική τάση, παρά

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ. Προσδοκώμενη κατά τη γέννηση ζωή, κατά φύλο και κατά ηλικία, χωρών-μελών της ΕΟΚ

Χώρες	1950		1970		1980		2000	
	Άν.	Γυν.	Άν.	Γυν.	Άν.	Γυν.	Άν.	Γυν.
Βέλγιο	62,0	67,3	68,4	74,5	68,3	74,4	68,3	74,4
Γαλλία	63,6	69,3	69,1	76,7	69,3	77,1	68,8	75,7
Δανία	69,8	72,6	71,0	76,1	71,4	76,7	71,7	77,0
Δ. Γερμανία	64,6	68,5	67,3	73,6	68,7	75,5	68,8	75,7
Ελλάδα	63,4	66,7	70,1	73,6	71,0	74,0		
Ην. Βασίλειο	66,5	71,2	68,8	75,2	69,9	76,0	71,1	77,2
Ιρλανδία	64,5	67,0	68,6	73,2	69,5	74,6	70,4	76,4
Ιταλία	63,8	67,3	68,5	74,6	69,9	75,8	70,7	76,8
Κάτω Χώρες	70,6	72,9	70,7	76,5	71,7	77,7	72,0	78,3
Λουξεμβούργο	—	—	67,0	73,9	67,9	75,3	67,9	74,3
Ισπανία	58,8	63,5	69,0	74,4				
Πορτογαλία	53,5	60,5	65,3	71,0				

Πηγή: Για 1950, 1970, G. Wunsch, *Recent Trends in European Mortality*, Working paper, Département de Démographie, UCL, 1974.

— Για 1980, 2000, «La démographie européenne en chute libre», in *30 Jours d'Europe*, 259, 1980.

— Για Ελλάδα 1950, 1970, *Ο πληθυσμός της Ελλάδος*, ΚΕΠΕ, 1980, σελ. 139, Πιν. 34.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙV. Προσδοκώμενη διάρκεια ζωής, κατά φύλο και κατά ηλικία, χωρών-μελών ΕΟΚ

Χώρες	5 ετών		1950-1952		65 ετών		5 ετών		1970-1972		65 ετών	
			15 ετών						15 ετών			
	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ	Α	Γ
Βέλγιο	64,7—70,2		55,0—60,4		12,4—14,8		64,7—70,8		55,0—61,0		12,1—15,3	
Γαλλία	62,7—67,8		53,1—58,2		11,9—14,4		64,8—72,3		55,1—62,5		13,0—16,8	
Δανία	67,5—69,7		57,8—59,9		13,9—14,6		67,2—72,1		57,5—62,3		13,5—16,7	
Δ. Γερμανία	64,5—67,6		55,0—58,0		12,8—13,7		64,5—70,6		54,8—60,8		12,1—15,2	
Ελλάδα	64,2—67,1		54,9—57,7		13,0—14,4		68,7—71,7		58,9—62,0		13,9—15,3	
Ην. Βασίλειο	64,2—68,5		54,6—58,8		12,0—15,4		65,4—71,4		55,6—61,6		12,0—16,0	
Ιρλανδία	63,6—65,4		54,0—55,8		12,1—13,3		65,5—70,0		55,7—60,2		12,4—15,0	
Ιταλία	64,5—67,6		55,0—58,1		12,6—13,7		66,4—72,0		56,7—62,2		13,3—16,2	
Κάτω Χώρες	68,1—70,0		58,5—60,2		14,1—14,7		67,3—72,8		57,5—63,0		13,6—16,6	
Λουξεμβούργο	—		—		—		—		—		—	
Ισπανία	61,0—65,2		52,0—56,1		11,8—13,5		66,8—71,8		57,1—62,0		13,6—16,1	
Πορτογαλία	60,5—65,4		51,5—56,3		11,9—14,0		64,4—70,1		54,9—60,8		12,5—15,2	

Πηγή: *Annuaire Démographique*, ONU, 1979.

* 1959-63 και 1968-72.

την αίσθητή βελτίωση του δείκτη της προσδοκώμενης ζωής κατά τη γέννηση.

Οι χώρες όμως που έχουν τον πιο υψηλό δείκτη θνησιμότητας είναι αυτές που ο πληθυσμός τους παρουνσιάζει την πιο προχωρημένη γήρανση.

Θά πρέπει έδω να σημειωθεί ότι ο δείκτης θνησιμότητας (θάνατοι σε 1.000 κατοίκους) επηρεάζεται άμεσα από την κατά ηλικία σύνθεση του πληθυσμού. Για τό λόγο αυτό, μολοντί επιτρέπει διεθνείς και διαχρόνιες

συγκρίσεις, δέν αποδίδει μέ ακρίβεια τίς δυνάμεις τής φθοράς πού επικρατοῦν τή συγκεκριμένη περίοδο στους ανθρώπινους πληθυσμούς. Κατά συνέπεια, ή επίπτωση από τήν προοδευτική βελτίωση τών συνθηκών ζωής (πτώση θνησιμότητας κατά ηλικία) υπερεκλύπεται από τόν επιταχυνόμενο ρυθμό τής γήρανσης του πληθυσμού, ό όποιος αντικατοπτρίζεται στήν αύξηση του ποσοστού τών ατόμων ηλικίας άνω τών 65 χρόνων μεταξύ 1950 και 1978 (Πίνακας ΙΙ).

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Γεννήσεις, θάνατοι, φυσική αύξηση πληθυσμού χωρών-μελών Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, 1950-1979 για 1.000 κατοίκους

Χώρες	Γεννήσεις								Χώρες	Θάνατοι							
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979		1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979
Βέλγιο	16,5	16,7	16,9	16,3	14,6	12,1	12,5	12,6	Βέλγιο	12,0	12,2	12,3	12,1	12,3	12,1	11,9	11,4
Γαλλία	20,6	18,5	17,9	17,8	16,8	14,1	13,8	14,1	Γαλλία	12,7	12,1	11,4	11,2	10,7	10,6	10,3	10,2
Δανία	18,7	17,3	16,6	18,0	14,4	14,2	12,2	11,6	Δανία	9,2	8,7	9,5	10,1	9,8	10,1	10,4	10,7
Δ. Γερμανία	16,2	15,7	17,4	17,7	13,4	9,7	9,4	9,5	Δ. Γερμανία	10,5	11,1	11,6	11,5	12,1	12,1	11,8	11,6
Έλλάδα	20,0	19,4	18,9	17,7	16,5	15,7	15,9	15,7	Έλλάδα	7,1	6,9	7,3	7,9	8,4	8,8	8,8	8,7
Ήν. Βασίλειο	16,2	15,4	17,5	18,4	16,2	12,4	12,3	13,1	Ήν. Βασίλειο	11,8	11,8	11,5	11,6	11,8	11,8	12,0	12,1
Ίρλανδία	21,4	21,0	21,5	22,1	21,9	21,6	21,1	21,1	Ίρλανδία	12,7	12,6	11,5	11,5	11,4	10,7	10,0	10,4
Ίταλία	19,6	17,7	17,9	18,8	16,5	14,8	12,6	11,8	Ίταλία	9,8	9,1	9,4	9,8	9,6	9,9	9,5	9,4
Κάτω Χώρες	22,7	21,3	20,8	19,9	18,3	13,0	12,6	12,5	Κάτω Χώρες	7,5	7,6	7,6	8,0	8,4	8,3	8,2	8,0
Λουξεμβούργο	14,7	15,3	16,0	16,0	13,0	11,1	11,4	11,4	Λουξεμβούργο	11,5	11,3	11,8	12,2	12,2	12,2	11,7	11,1
Ευρώπη 9	18,1	17,0	17,9	18,3	15,8	12,8	12,1		Ευρώπη 9	10,9	10,8	10,9	10,9	11,0	11,0	10,8	
Ίσπανία					19,1 ¹		17,2	17,3	Ίσπανία					8,4 ¹		7,9	8,0
Πορτογαλία					19,0 ¹		17,1	15,1	Πορτογαλία					10,5 ¹		9,8	8,5

Χώρες	Φυσική αύξηση							
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979
Βέλγιο	4,5	4,5	4,6	4,2	2,3	0,0	0,6	1,2
Γαλλία	7,9	6,4	6,5	6,6	6,1	3,5	3,5	3,9
Δανία	9,5	8,6	7,1	7,9	4,6	4,1	1,8	0,9
Δ. Γερμανία	5,7	4,6	5,8	6,2	1,3	-2,4	-2,4	-2,1
Έλλάδα	12,9	12,5	11,6	9,8	8,1	6,9	7,1	7,0
Ήν. Βασίλειο	4,4	3,6	6,0	6,8	4,4	0,6	0,3	1,0
Ίρλανδία	8,7	8,4	10,0	10,6	10,5	10,9	11,1	10,7
Ίταλία	9,8	8,6	8,5	9,0	6,9	4,9	3,1	2,4
Κάτω Χώρες	15,2	13,7	13,2	11,9	9,9	4,7	4,4	4,5
Λουξεμβούργο	3,2	4,0	4,2	3,8	0,8	-1,1	-0,3	0,3
Ευρώπη 9	7,2	6,2	7,0	7,4	4,8	1,8	1,3	1,1
Ίσπανία					10,7 ¹		9,3	9,3
Πορτογαλία					8,8 ¹		7,3	6,6

1. Μέσος όρος για την περίοδο 1971-75.

Πηγή: - Eurostat, *Population et Emploi*, 1950-76, έκδοση 1977.

- Eurostat, *Statistiques de Base de la Communauté*, 1978.

- ΕΣΥΕ, *Στατιστικά Φυσικής Κίνησης Πληθυσμού*, 1956-77.

Έτσι, η Έλλάδα εμφανίζεται σήμερα (βλ. Πίν. V) με εδνοϊκότερη αναλογία θανάτων σε πληθυσμό 1.000 ατόμων έναντι των χωρών εκείνων που προηγήθηκαν στην παράταση της μέσης διάρκειας ζωής. Στο σύνολο, οι δείκτες θνησιμότητας των χωρών της Κοινότητας βρίσκονται σε χαμηλά επίπεδα και παρουσίασαν μείωση κατά τα έτη 1978 και 1979.

Τήν πιο ύψηλή θνησιμότητα στην Κοινότητα έχει το Ήνωμένο Βασίλειο με 12,1 θανάτους σε 1.000 κατοίκους. Άκολουθούν η Όμοσπονδιακή Γερμανία με

11,6 και το Βέλγιο με 11,4 θανάτους. Τήν πιο χαμηλή θνησιμότητα συναντούμε στην Όλλανδία με 8 θανάτους σε 1.000 κατοίκους και στην Έλλάδα με 8,7 θανάτους σε 1.000 κατοίκους. Η Γαλλία, με 10,2 θανάτους, βρίσκεται σε μία ενδιάμεση κατάσταση που όφειλεται στη λιγότερο προχωρημένη γήρανση του πληθυσμού της. Ο πιο νέος πληθυσμός της Έλλάδας, της Ίσπανίας και της Πορτογαλίας συμβάλλει ώστε τα ποσοστά θνησιμότητας των χωρών αυτών να είναι κάτω από το μέσο ποσοστό της Κοινότητας.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI. Δείκτης βρεφικῆς θνησιμότητας (θάνατοι βρεφῶν σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων)

Χῶρες	1961	1965	1970	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Βέλγιο	28,1	24,1	21,1	17,4	16,1	15,3	11,9	11,6	11,1
Δανία	21,8	18,7	14,2	10,7	10,4	10,2	8,9	8,8	9,1
Γαλλία	25,6	21,9	18,2	14,7	13,8	12,5	11,4	10,6	10,1
Δ. Γερμανία	31,7	23,8	23,6	21,2	19,8	17,4	15,5	14,7	13,5
Ἑλλάδα	39,8	34,3	29,6	23,9	24,0	22,5	20,3	19,5	18,8
Ἡν. Βασίλειο	22,1	19,6	18,6	16,8	16,1	14,3	14,1	13,2	12,7
Ἰρλανδία	30,4	25,0	19,6	17,8	17,5	14,6	15,7	14,9	—
Ἰταλία	40,7	36,0	29,6	22,9	21,2	19,5	17,6	16,8	15,3
Κάτω Χῶρες	17,0	14,4	12,7	11,3	10,6	10,7	9,5	9,6	8,6
Λουξεμβούργο	26,2	24,0	24,6	15,5	—	—	—	10,5	—
Ἰσπανία	46,2	37,8	29,7	13,8	12,1	—	15,6	15,1	—
Πορτογαλία	22,1	64,9	58,0	37,9	38,9	—	38,9	—	—

Πηγή: ONU, *Annuaire Démographique*, 1968, 1970, 1979.

— Γαβ 1978, 1979, *Statistiques de Base de la Communauté Européenne*.

Ἐξ ἄλλου, στίς χῶρες τῆς Κοινότητος σημείωσε ἐντυπωσιακή πτώση καί ὁ δείκτης τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας (θάνατοι παιδιῶν κάτω τοῦ ἐνός ἔτους σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων) τίς τελευταῖες δεκαετίες.

Στήν Κοινότητα (1979), τήν πιό χαμηλή βρεφική θνησιμότητα τή συναντοῦμε στίς Κάτω Χῶρες. Μόνο 8,6 παιδιά ἀπό τά 1.000 πού γεννήθηκαν ζωντανά πεθαίνουν πρὶν νά συμπληρώσουν τήν ἡλικία τοῦ ἐνός χρόνου. Οἱ Κάτω Χῶρες πλησιάζουν τό καλύτερο παγκόσμιο ἐπίπεδο πού εἶναι αὐτό τῆς Σουηδίας μ' ἐ 7,8 θανάτους βρεφῶν στίς 1.000 γεννήσεις.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, ἐπειδή τῆς διαμόρφωσης τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας παίζει πρωτεύοντα ρόλο ἡ νεογνική θνησιμότητα (δηλαδή ἐκείνη τῶν πρώτων 28 ἡμερῶν ἀπό τή γέννηση), ἡ προσπάθεια γιά μεγαλύτερη συμπίεση τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας προσκρούει προοδευτικά σέ μεγαλύτερα ἐμπόδια καί φαίνεται δύσκολο νά πέσει κάτω ἀπό τοὺς 7,8 θανάτους σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων.

Ἡ βρεφική θνησιμότητα βρίσκεται σέ πολύ χαμηλό ἐπίπεδο στή Δανία καί στή Γαλλία. Μόνο 9 παιδιά στίς χίλιες γεννήσεις ζώντων πεθαίνουν πρὶν νά συμπληρώσουν τόν πρῶτο χρόνο τῆς ἡλικίας τους στή Δανία, καί 10 στή Γαλλία. Ἀπό αὐτά, τά 5 πεθαίνουν πρὶν νά συμπληρώσουν μία ἐβδομάδα ζωῆς.

Τήν πιό ὑψηλή βρεφική θνησιμότητα στήν Κοινότητα ἔχει ἡ Ἑλλάδα μέ 18,8 θανάτους παιδιῶν σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων καί ἀκολουθοῦν ἡ Ἰταλία μέ 15,3 θανάτους καί ἡ Ἰρλανδία μέ 14,9 θανάτους. Κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας εικοσαετίας ἡ βρεφική θνησιμότητα ἔχει μειωθεῖ σημαντικά τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στήν Ἰταλία. Στίς χῶρες αὐτές, παρά τό γεγονός ὅτι τό σημερινό ποσοστό εἶναι τό 1/3 τοῦ ποσοστοῦ τοῦ 1960, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τή μέση τιμή τῆς Κοινότητος τῶν 9 (13,3‰).

Ἡ ὑψηλή βρεφική θνησιμότητα στήν Ἑλλάδα ὀφείλεται κυρίως σέ λοιμώδη νοσήματα. Αὐτά μποροῦν νά προληφθοῦν ἢ νά ἀντιμετωπισθοῦν μέ ἐπιτυχία, μέ τήν κατάλληλη διαφώτιση τοῦ πληθυσμοῦ, τήν ἐξυγίανση τοῦ περιβάλλοντος, τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν διατροφῆς, τό κατάλληλο παραϊατρικό προσωπικό, τήν ἄρτια νοσηλευτική ὀργάνωση καί γενικότερα μέ τήν ἀνοδο τῆς πολιτιστικῆς στάθμης ὁρισμένων ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ πού ὑστεροῦν.

Τό γεγονός ὅτι σέ μία πενταετία ἡ βρεφική θνησιμότητα ἀπό λοιμώδη νοσήματα μειώθηκε σημαντικά σέ σύγκριση μέ τίς ἄλλες ὁμάδες αἰτίων (τό 1967 ἀντιπροσώπευε τό 31,7% τῶν αἰτίων καί τό 1972 τό 22,9%) ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχουν περιθώρια γιά τή μείωση τῆς βρεφικῆς θνησιμότητος στό μέλλον.

Ἀκόμα, τά τελευταῖα χρόνια στίς χῶρες τῆς Κοινότητος σημείωσε μείωση καί ὁ ἀριθμός τῶν βρεφῶν πού γεννιοῦνται νεκρά.

Ἡ συχνότητα αὐτή, ἡ ὁποία ἐκφράζεται ὡς ποσοστό σέ 1.000 γεννήσεις ζώντων, κυμαίνεται συνήθως μεταξύ 12 καί 15 καί φαίνεται ὅτι συμβαδίζει μέ τό ὑγειονομικό ἐπίπεδο κάθε χώρας.

Στήν Ἑλλάδα, ἡ ὑψηλότερη συχνότητα, στίς πόλεις, 12,4‰ ἔναντι 10,9‰ στήν ὑπαίθρο, ὑποδηλώνει ὅτι πολλές γεννήσεις νεκρῶν ἰδίως στήν ὑπαίθρο χώρα δέν δηλώνονται στά ληξιαρχικά γραφεῖα. Τό γεγονός ὁμοῦ ὅτι οἱ γεννήσεις νεκρῶν στίς ἀστικές περιοχές βάσει τῶν ἐπίσημων στατιστικῶν μειώθηκαν σέ διάστημα 15ετίας ἀπό 25% σέ 13% περίπου εἶναι ἐνδεικτικό τῆς βελτιώσεως τῶν συνθηκῶν ὑγιεινῆς.

Β. Γαμηλιότητα

Ἡ γαμηλιότητα γενικά σημαίνει τή συμπεριφορά

ΠΙΝΑΚΑΣ VII. Έκτιμηση της μέσης ηλικίας ανδρών και γυναικών κατά τον πρώτο γάμο των γενεών 1921-1940 στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας

Γενεές	Βέλγιο		Γαλλία		Δανία		Δ. Γερμανία		Ελλάδα		Ήν. Βασίλειο		Ιρλανδία		Ιταλία		Κάτω Χώρες	
	A	Γ	A	Γ	A	Γ	A	Γ	A	Γ	A	Γ	A	Γ	A	Γ	A	Γ
1921-25	26,1	23,6	25,6	23,6	26,4	23,4	27,4	25,3	29,4	25,8	25,9		31,6	27,6	—	25,06	27,4	25,3
1926-30	25,5	23,0	25,3	23,1	26,0	22,9	26,6	24,8	29,0	25,4	25,6		30,9	27,3	28,4	24,73	27,1	24,8
1931-35	25,1	22,4	25,8	23,1	25,6	22,7	26,2	24,2	28,7	25,3	25,2	23,2	30,0	26,8	—	24,37	26,7	24,4
1936-40	24,7	22,3	25,9	22,7	25,3	22,6	26,2	23,7	28,5	24,8	24,9		29,1	26,3	—	23,96	26,2	23,9

Πηγή: — Situation démographique de la France, *Population*, 2, 1978, σελ. 311, Πίν. 16.

— Για Ιρλανδία και Ήν. Βασίλειο (A), «Nuptialité et Fécondité des mariages en Irlande», *Population*, 3, 1978, σελ. 672, Πίν. 2.

— Για Ιταλία (Γ) «L'Italie, l'Espagne et le Portugal», *Population*, 4-5, 1980, σελ. 943, Πίν. 10.

— Για Ήν. Βασίλειο (Γ) και Ιταλία (A) «Evolution de la nuptialité en Europe Occidentale depuis la guerre», *Population*, 2, 1971, σελ. 330.

των ανθρώπων απέναντι στο γάμο. Η συμπεριφορά αυτή επηρεάζεται άμεσα από τις εξελίξεις των ήθων και γενικά από τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες.

Κατά τη διάρκεια των είκοσι χρόνων που ακολούθησαν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, μειώθηκε αισθητά στη Δυτική Ευρώπη το ποσοστό ανδρών και γυναικών που παρέμειναν ανύπαντροι, ενώ συγχρόνως αυξήθηκε ο αριθμός αυτών που συνήψαν γάμο δλο και σε πιο μικρές ηλικίες. Η τελευταία αυτή τάση είχε σαν αποτέλεσμα τη μείωση της μέσης ηλικίας ανδρών και γυναικών κατά τον πρώτο γάμο. Το φαινόμενο αυτό, δηλαδή οι Δυτικοευρωπαίοι να παντρεύονται τόσο νέοι και σε τόσο μεγάλο αριθμό, έχει να παρατηρηθεί από το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα.

Η ηλικία γάμου για τις γενεές που παντρεύτηκαν στις αρχές του 1970 τοποθετείται, ανάλογα με τη χώρα, μεταξύ 24 και 25 χρόνια για τους άνδρες και 22 και 23 για τις γυναίκες. Έξαιρέση αποτελούν η Ιταλία, η Ελλάδα και η Ιρλανδία όπου η μέση ηλικία, παρά την πτωτική της τάση, εξακολουθεί να παραμένει σε σχετικά υψηλά επίπεδα.

Ο Πίνακας VII διαγράφει την προοδευτική μείωση της μέσης ηλικίας κατά τον πρώτο γάμο στις σύγχρονες γενεές.

Την τελευταία δεκαετία, η ευρωπαϊκή γαμλιότητα έχει μπει σε νέα φάση: Ο ετήσιος αριθμός των εγγάμων ενώσεων παρουσιάζει μείωση, ενώ ο αριθμός των διαζυγίων αυξηση (Πίνακας VII).

Ο δείκτης της γαμλιότητας (ετήσιος αριθμός γάμων ανά 1.000 κατοίκους) παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια συνεχή πτώση στη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη. Η πτώση εμφανίστηκε αρχικά το 1965 στη Σουηδία και στη Δανία, και στη συνέχεια, μετά το 1970, επεκτάθηκε και στις άλλες χώρες (Δ. Γερμανία, Κ. Χώρες, Ήν. Βασίλειο και τέλος Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία).

Το 1978 η μέση τιμή της Κοινότητας ήταν 6,3 γα-

μοι σε 1.000 κατοίκους έναντι 7,9 πού ήταν το 1960.

Το 1960, ήταν οι Γερμανοί και οι Γερμανίδες που κρατούσαν τα σκήπτρα με 9,4 γάμους στους 1.000 κατοίκους. Το 1970 ήταν οι Ολλανδοί με ποσοστό γαμλιότητας 9,5 γάμους σε 1.000 κατοίκους.

Το 1978 μετά τους Έλληνες είναι οι Βρεταννοί που παντρεύονται σε μεγαλύτερο αριθμό, ενώ οι Γερμανοί έχουν γίνει στην Ευρώπη οι μεγάλοι άρνητές του γάμου και τους ακολουθούν οι Δανοί. Το 1978, στη Δυτική Γερμανία σημειώθηκαν 5,4 γάμοι σε 1.000 κατοίκους. Από το 1970, στη χώρα αυτή παρατηρείται μία συνεχής αύξηση του ποσοστού των ανυπαντρωμένων σ' όλες τις ηλικίες μέχρι τα πενήντα χρόνια για τους άνδρες και μέχρι τα τριάντα πέντε για τις γυναίκες.

Στη Δανία, ο δείκτης της γαμλιότητας πέρασε από 7,4 γάμους σε 1.000 κατοίκους το 1970, σε 5,6 γάμους το 1978. Άλλα και στη Γαλλία και στην Ιταλία η γαμλιότητα συνεχίζει την πτωτική της τάση. Έτσι το 1978 στην Ιταλία σημειώθηκε το πιο χαμηλό ποσοστό γαμλιότητας (5,9%) από το 1861, με εξαίρεση την περίοδο του πολέμου. Στη Γαλλία, το ποσοστό αυτό έφθασε το 1978 σε 6,6 γάμους ανά 1.000 κατοίκους. Τόσο χαμηλό ποσοστό είχε να παρατηρηθεί από το 1943 και 1944, όταν η τιμή του δείκτη γαμλιότητας ήταν αντίστοιχα 5,7 και 5,4 γάμοι ανά 1.000 κατοίκους. Επίσης το ποσοστό των Γαλλίδων που θα μείνουν ανύπαντρες για το 1979 ανέρχεται σε 26%, ενώ το 1972 το ποσοστό αυτό ήταν μόλις 5%. Η διαφορά αυτή οφείλεται μάλλον σε μία καθυστέρηση του γάμου, λόγω κυρίως οικονομικών δυσχερειών παρά σε μία άρνηση του γάμου.

Αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι, ενώ το ποσοστό των γυναικών που κατά την περίοδο 1965-71 στην ηλικία 25-29 χρόνων δεν είχε ακόμη παιτρευθεί ήταν 16,4% και το 1979 έφθασε στο 19,5% το ποσοστό των ανυπαντρωμένων γυναικών ηλικίας 30-4 χρόνων παραμένει και το 1979 στο επίπεδο του 1965 ήτοι 10,7% του γυναικείου πληθυσμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII. α) Συχνότητα γάμων σε 1.000 κατοίκους, και β) Συχνότητα διαζυγίων σε 1.000 κατοίκους στις χώρες-μέλη της Κοινότητας

Χώρες	α							β						
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1955	1960	1965	1970	1975	1978	
Βέλγιο	8,3	7,7	7,1	7,0	7,6	7,4	6,8	0,48	0,50	0,59	0,66	1,12		
Γαλλία	7,9	7,2	7,0	7,1	7,8	7,3	6,6	0,72	0,66	0,72	0,79	1,16		
Δανία	9,1	7,9	7,8	8,8	7,4	6,3	5,6	1,53	1,46	1,37	1,93	2,62		
Δ. Γερμανία	10,7	8,8	9,4	8,3	7,3	6,2	5,4	0,85	0,83	0,93	1,24	1,73		
Ελλάδα	7,7	8,3	7,0	9,4	7,7	8,4	8,2	—	0,30	0,41	0,36	0,41		
Ήν. Βασίλειο	7,8	8,4	7,5	7,8	8,5	7,7	7,4	0,59	0,51	0,78	1,04	2,43		
Ιρλανδία	5,4	5,6	5,5	5,9	7,1	6,8	6,4	—	—	—	—	—		
Ιταλία	7,7	7,5	7,6	7,6	7,3	6,7	5,9	—	—	—	—	—		
Κάτω Χώρες	8,2	8,3	7,8	8,8	9,5	7,3	6,4	0,51	0,49	0,50	0,79	1,47		
Λουξεμβούργο	8,6	8,3	7,1	6,6	6,4	5,6	6,0	0,36	0,49	0,44	0,64	0,70		
Ευρώπη 9	8,5	7,9	7,9	7,8	7,8	7,0	6,3							
Ισπανία	—	8,1	7,8	7,2	7,4	7,5	7,0	—	—	—	—	—		
Πορτογαλία	—	8,5	7,9	8,2	9,4	9,7	8,3	0,11	0,08	0,08	0,05	0,16		

Στό Βέλγιο, είναι βασικά οι γάμοι μεταξύ των νέων κάτω των 25 χρόνων που βρίσκονται σε συνεχή πτώση. Αντίθετα, ο αριθμός αυτών που συνάπτουν δεύτερο γάμο τείνει να αυξηθεί.

Γενικά, τα τελευταία χρόνια, στις περισσότερες χώρες της Κοινότητας, η μείωση του αριθμού των γάμων συνοδεύεται και από μία τάση για αύξηση της μέσης ηλικίας κατά τον πρώτο γάμο. Σήμερα, δεν παντρεύονται τόσο νέοι όσο στις αρχές του 1970. Στη Γαλλία, π.χ., η μέση ηλικία κατά τον πρώτο γάμο από 24,4 χρόνια, που ήταν κατά την περίοδο 1970-73 για τους άνδρες και 22,4 για τις γυναίκες, έφθασε το 1978 στα 25 χρόνια για τους άνδρες και στα 22,8 για τις γυναίκες.

Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί στην αύξηση της ανεργίας που τα τελευταία αυτά χρόνια πλήττει κυρίως τους νέους. Η ανεργία στην Κοινότητα πληττεί κατά μέσο όρο το 6% του ενεργού πληθυσμού και το 11% των νέων κάτω των 25 χρόνων. Τα 2/5 των Ευρωπαίων ανέργων έχουν ηλικία κάτω των 25 χρόνων.

Στη διαμόρφωση των σημερινών συνθηκών της γαμλιότητας, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν, εκτός από τις οικονομικές δυσκολίες, και το νέο καθεστώς των ηθών που επιτρέπει τις εξώγαμες ενώσεις. Ο αριθμός των εξωγάμων συμβάσεων, κυρίως μεταξύ των νέων, όλο και αυξάνει μετά το 1975 στη Γαλλία, Γερμανία, Ήνωμένο Βασίλειο και Δανία. Το γεγονός αυτό καθυστερεί τη σύναψη του γάμου και έχει σαν αποτέλεσμα να μειώνεται η συχνότητα των γάμων και να αυξάνει η μέση ηλικία γάμου ανδρών και γυναικών.

Στην Ελλάδα, το ποσοστό των γάμων που συνάπτονται κάθε χρόνο παραμένει στο ίδιο περίπου επίπεδο (8%) από το 1956 μέχρι σήμερα. Τα τελευταία

χρόνια, η ελληνική γαμλιότητα χαρακτηρίζεται από μία μικρή ανοδική πορεία με σύγχρονη τάση για σύναψη του πρώτου γάμου σε μικρότερη ηλικία (βλ. Πίνακα VII). Έτσι, ενώ το 1956 η διάμεση ηλικία κατά τον πρώτο γάμο ήταν 28,2 χρόνια για τους άνδρες και 24,2 για τις γυναίκες, το 1975 ήταν 27,7 και 22,6 αντίστοιχα. Στην επαρχία, η διάμεση ηλικία είναι κατά δύο περίπου χρόνια μικρότερη από την ηλικία των νεονύμφων των πόλεων. Το 1956 η διάμεση ηλικία των ανδρών στις πόλεις ήταν 29,7 χρόνια και στην ύπαιθρο 27,4, των δε γυναικών 25,3 και 23,8 χρόνια αντίστοιχα. Το 1975 η ηλικία αυτή ήταν για τους άνδρες 28,1 χρόνια στην πόλη και 26,9 στην ύπαιθρο, ενώ για τις γυναίκες ήταν 23,4 και 21,4 χρόνια.

Εξ άλλου, ο δείκτης γαμλιότητας βρίσκεται σε σχετικά υψηλά επίπεδα στην Ισπανία με 7 γάμους στους 1.000 κατοίκους και στην Πορτογαλία με 8,3 γάμους στους 1.000 κατοίκους.

Αναπόσπαστο τμήμα της ευρωπαϊκής γαμλιότητας αποτελεί η διαχρόνια τάση των Ευρωπαίων για τη λύση των εγγάμων συμβιώσεων. Η τάση αυτή, μολονότι εξαρτάται άμεσα από την ισχύουσα νομοθεσία, είναι ένδοξο στοιχείο της εξέλιξης των ηθών μιάς κοινωνίας.

Τα τελευταία δέκα χρόνια, ο αριθμός των διαζυγίων σε όλες τις χώρες της Κοινότητας σημειώνει ανοδική πορεία. Η τάση αυτή έχει αρχίσει πολύ πριν τεθούν σε ισχύ οι χώρες, όπως Γαλλία, Ήν. Βασίλειο, Κ. Χώρες, Ιταλία, Λουξεμβούργο, οι νέες νομοθεσίες που διευκολύνουν τη λύση του γάμου και που συμβάλλουν, όπως είναι φυσικό, στην αύξηση του αριθμού των διαζυγίων.

Ειδικότερα: Η Δανία, με ποσοστό 2,6 διαζύγια σε 1.000 κατοίκους το 1975, και το Ήν. Βασίλειο με 2,4 κατέχουν την πρώτη θέση στην Κοινότητα, ενώ η Ιρ-

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΧ. Διάμεσος ηλικία ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα κατά τον πρώτο γάμο, στο σύνολο (Σ), τις Πόλεις (Π) και την Ήπειρο Χώρα (Υ): 1956-75

Έτος	Σ	Άνδρες		Σ	Γυναίκες	
		Π	Υ		Π	Υ
1956	28,2	29,7	27,4	24,3	25,3	23,8
1960	28,4	29,9	27,6	24,4	25,5	23,9
1965	28,7	29,6	27,8	24,9	24,6	23,3
1970	28,0	28,8	27,0	22,9	23,6	22,1
1975	27,7	28,1	26,9	22,6	23,4	21,4

Πηγή: ΕΣΥΕ. Ο πληθυσμός της Ελλάδος κατά το 2ο ήμισυ του 20ού αιώνας, 1980.

λανδία την τελευταία. Πρέπει φυσικά να σημειωθεί ότι το νόμιμο διαζύγιο δεν ισχύει στην Ίρλανδία, όπως και στην Ισπανία.

Στό Βέλγιο, η άνοδική τάση του δείκτη έχει επιταχυνθεί από το 1973. Η συχνότητα των διαζυγίων είναι σχετικά πιο υψηλή στις μεγάλες ηλικίες. Έτσι, η μέση ηλικία των διαζευγμένων ήταν το 1973 35 χρόνια και 7 μήνες για τους άνδρες και 33 χρόνια για τις γυναίκες. Το 1976 αυξήθηκε, για να φθάσει 36 χρόνια και 7 μήνες για τους άνδρες και 33 χρόνια και 10 μήνες για τις γυναίκες. Παράλληλα, η μέση διάρκεια των διαλυμένων γάμων αυξήθηκε κατά ένα χρόνο μεταξύ 1973 και 1976 (το 1976 ήταν 11 χρόνια και 11 μήνες).

Στο Λουξεμβούργο, όπου ο αριθμός των γάμων σημείωσε πτώση κατά 4% στα τρία τελευταία χρόνια, το διαζύγιο βρίσκεται σε πλήρη άνοδο.

Στις Κάτω Χώρες, επίσης, ο δείκτης των διαζυγίων έχει αυξηθεί. Το 1978 υπήρχαν 6,5 διαζύγια για 1.000 νόμιμες ενώσεις, ενώ το 1960 δεν ήταν παρά μόνο 2,6 για 1.000 νόμιμες ενώσεις.

Ο αριθμός των διαζυγίων έχει διπλασιασθεί στη Γαλλία μέσα στα όκτω τελευταία χρόνια. Ο αριθμός των διαζευγμένων ανδρών και γυναικών ηλικίας 25-34 χρόνων έχει σχεδόν τριπλασιασθεί μεταξύ 1968 και 1979. Εάν η σημερινή συχνότητα συνεχισθεί, θα έχει σαν συνέπεια οι 22 από τους 100 γάμους να τελειώνουν μ' ένα διαζύγιο. Η τάση για διαζύγιο εμφανίζεται όλο και περισσότερο υψηλή κατά τα πρώτα χρόνια του γάμου. Η μέση διάρκεια των διαλυμένων γάμων, που ήταν 10,5 χρόνια κατά τη διάρκεια της περιόδου 1960-64, έπεσε στα 9,4 χρόνια το 1977. Επίσης, έχει μειωθεί και η μέση ηλικία των διαζευγμένων. Το 1968, το 21% των διαζευγμένων γυναικών και ανδρών ήταν κάτω από 40 χρόνων. Το ποσοστό αυτό, το 1979, αντιπροσώπευε αντίστοιχα τώ 35% και το 37% στο σύνολο του διαζευγμένου πληθυσμού.

Αντίθετα, στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία το ποσοστό των διαζυγίων στους 1.000 κατοίκους εξα-

κολουθεί να παραμένει ακόμη και σήμερα σε χαμηλά επίπεδα, παρουσιάζει όμως μία άνοδική τάση. Στην Πορτογαλία υπάρχει η λύση μόνο του πολιτικού γάμου. Ενώ στην Ελλάδα, που το δικαίωμα και οι διευκολύνσεις του διαζυγίου έχουν αναγνωρισθεί, το 1979 το ποσοστό των διαζυγίων στους 1.000 κατοίκους ήταν 0,5.

Την τελευταία δεκαετία στην Ελλάδα, η ροπή προς το διαζύγιο εκδηλώνεται πιο αισθητά κατά τα πρώτα χρόνια του γάμου. Έτσι, το 1970 οι λυθέντες γάμοι διάρκειας μέχρι ενός χρόνου αντιπροσώπευαν μόλις το 1,9% του συνόλου. Οι λυθέντες γάμοι διάρκειας από ένα μέχρι δύο χρόνια το 6,3%, και οι γάμοι διάρκειας από δύο μέχρι τρία χρόνια το 8%. Το 1978, τα ποσοστά αυτά ήταν αντίστοιχα 6,6%, 8,2% και 9,2%.

Γ. Γεννητικότητα

Η γεννητικότητα ενός πληθυσμού αποτελεί το δυναμικό στοιχείο της αναεώσεώς του. Είναι αυτή που καθορίζει αποφασιστικά την αύξηση, την κατά ηλικία κατανομή και το βαθμό γηρασμού του.

Επειδή ο δείκτης γεννητικότητας (δηλαδή η συχνότητα των γεννήσεων ανά 1.000 κατοίκους (βλ. Πίνακα V) επηρεάζεται άμεσα από την κατά ηλικία σύνθεση του πληθυσμού, γι' αυτό στην παρούσα μελέτη θα χρησιμοποιηθεί σαν αντιπροσωπευτικός δείκτης συγκρίσεως ο δείκτης γονιμότητας ή Συντελεστής Όλικής Γονιμότητας.⁵

Στον Πίνακα X διαφαίνεται ότι η πτώση της γονιμότητας, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1965-1978, είναι μία πραγματικότητα που έχει πλήξει όλες τις χώρες της Κοινότητας.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η γονιμότητα, που παρουσίασε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μεγάλη αύξηση στις περισσότερες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, σημειώνοντας έτσι το περίφημο baby-boom, άρχισε το 1964 την παρούσα πτωτική της τάση, σχεδόν συγχρόνως σε όλες αυτές τις χώρες. Η τάση αυτή εντάθηκε μετά το 1970 και εξελίχθηκε κατά τρόπο όμοιογενή, παρά τις αισθητές διαφορές που υπήρχαν από τη μία χώρα στην άλλη και που αφορούσαν τις σχετικά με την αντισύλληψη, την κοινωνική πολιτική, τα οικογενειακά επιδόματα νομοθεσίες καθώς και το επίπεδο ζωής.

Στην πραγματικότητα, το μεταπολεμικό baby-boom κάλυψε μία τάση για μείωση των γεννήσεων που είχε άρχισι σε όλες τις χώρες από τα τέλη του 19ου και στις άρχες του 20ού αιώνα.

Ο ρυθμός της σύγχρονης πτώσεως ήταν πιο έντονος στις χώρες στις οποίες η γονιμότητα είχε παρουσιάσει μεταπολεμικά τη μεγαλύτερη αύξηση (βλ. Πίν. X).

5. Βλ. όπισθ. 3, σελ. 355.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ. Έξελξη Συντελεστών Όλικής Γονιμότητας χωρών-μελών Ευρωπαϊκής Κοινότητας, 1950-1979

Χώρες	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1978	1979
Βέλγιο	2,34	2,38	2,56	2,61	2,23	1,74	1,69	1,70
Γαλλία	2,93	2,67	2,73	2,84	2,47	1,92	1,84	1,87
Δανία	2,58	2,58	2,54	2,61	1,95	1,92	1,67	1,61
Δυτ. Γερμανία	2,10	2,13	2,37	2,51	2,01	1,45	1,39	1,40
Έλλάδα	—	2,32	2,22	2,24	2,40	2,31	2,26	2,25
Ήν. Βασίλειο	2,19	2,22	2,68	2,83	2,44	1,81	1,78	1,87
Ιρλανδία	—	3,39	3,73	4,03	3,87	3,54	—	—
Ιταλία	2,49	2,31	2,37	2,55	2,37	2,18	1,82	1,71
Κάτω Χώρες	3,09	3,03	3,11	3,04	2,58	1,66	1,59	1,57
Λουξεμβούργο	—	—	—	2,38	1,97	1,50	1,53	—
Ισπανία	—	—	2,78	2,97	2,87	2,78	2,53	—
Πορτογαλία	3,17	3,16	3,15	3,07	2,62	2,58	2,28	2,02

Πηγή: — 1965, «L'Europe et les pays développés d'Outre-mer. Données Statistiques», Population, no 4-5, 1980, p. 916.
— 1950, 1955, 1960, Στατιστικά στοιχεία, Αρχείο Département Démographie, UCL.

Η Ιρλανδία, οι Κάτω Χώρες και η Γαλλία είχαν κατά την περίοδο 1951-65 την πιο υψηλή γονιμότητα, ενώ η Δυτική Γερμανία την πιο χαμηλή. Η πτώση ήταν θεαματική την τελευταία δεκαετία στην Όλλανδία, στην οποία το 1955 αναλογούσαν σε κάθε γυναίκα 3,03 παιδιά, ενώ το 1979 αντιστοιχούσαν 1,57 παιδιά στην κάθε γυναίκα.

Αντίθετα, η Ιρλανδία εξακολουθεί να είναι επικεφαλής με 3,54 (1975) παιδιά για κάθε γυναίκα, ενώ η Γαλλία κατέχει την τρίτη θέση, αλλά με 1,87 παιδιά στην κάθε γυναίκα. Το Ήνωμένο Βασίλειο, από 2,9 που ήταν ο δείκτης το 1964, έπεσε στο 1,78 το 1978. Έξ' άλλου, η κατάσταση είναι δραματική στο Λουξεμβούργο και στη Δυτική Γερμανία, όπου ο αριθμός των γεννήσεων είναι ο πιο χαμηλός της Ευρώπης. Στη Δυτική Γερμανία, το 1964, σε 100 γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας αντιστοιχούσαν 250 παιδιά, ενώ το 1978 μόνο 139.

Στην Ελλάδα, η μεταπολεμική βελτίωση της γεννητικότητας, που γνώρισαν οι περισσότερες χώρες, υπήρξε σχεδόν ανύπαρκτη, γεγονός που αποδίδεται στο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα της περιόδου 1952-73. Στην αρχή της περιόδου αυτής, η μεταναστευτική κίνηση βρισκόταν σε μεγάλη έξαρση. Έτσι, στην Ελλάδα ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα σημείωσε μία κάμψη από το 1957 μέχρι το 1965 και έφτασε στο χαμηλότερο σημείο κατά τη διάρκεια της περιόδου 1961-63 με 2,15 παιδιά στην κάθε γυναίκα.

Από το 1966 όμως, άρχισε μία μικρή ανοδική πορεία μέχρι το 1976. Ο δείκτης αυτός έφτασε στο υψηλότερο σημείο το 1967 με 2,42 παιδιά σε κάθε γυναίκα. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1971-75, έχουμε κατά μέσο όρο 2,32 παιδιά. Η αναπαραγωγικότητα του ελληνικού πληθυσμού φαίνεται να έχει σταθεροποιηθεί τα τελευταία χρόνια.

Θά πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η διαφοροποίηση της μέσης ηλικίας της μητέρας κατά τη γέννηση παιδιού σε σοβαρό ρόλο στη διαμόρφωση της τιμής του Συντελεστή Όλικής Γονιμότητας. Στην Ελλάδα, η διάμεση ηλικία της μητέρας κατά τη γέννηση από 28 χρόνια που ήταν το 1957, έφτασε στα 27,6 το 1967, στα 26,8 χρόνια το 1970 και στα 25,6 χρόνια το 1977. Η μείωση αυτή είναι κυρίως το αποτέλεσμα της ταχύτερης συμπληρώσεως της ολιγαριθμής οικογένειας.

Έτσι, στην παρούσα φάση δεν μπορεί να υπολογισθεί αν μία άνοδος της ελληνικής γονιμότητας αντανακλά άλλως τη διαφοροποίηση κατά τον προγραμματισμό των γεννήσεων του πρώτου και δεύτερου παιδιού, ή μία πραγματική αύξηση γενικής γονιμότητας των νέων γενεών.

Στη χώρα μας, πάντως, τα νέα ζευγάρια φαίνεται ότι έχουν υιοθετήσει μία συμπεριφορά η οποία προς το παρόν εξασφαλίζει την πλήρη αντικατάσταση των νεογνών, ακόμη και μία μικρή αύξηση του πληθυσμού.

Μέσα λοιπόν στον ευρωπαϊκό χώρο, η Ελλάδα κατέχει θέση μάλλον ικανοποιητική με 2,3 γεννήσεις στην κάθε γυναίκα, και οι προοπτικές της εξέλιξης του ελληνικού πληθυσμού, καθώς και αυτού της Ισπανίας και Πορτογαλίας, δεν είναι τόσο δυσμενείς όσο των άλλων χωρών της Κοινότητας.

Στην Ισπανία και την Πορτογαλία, η γονιμότητα άρχισε την πτωτική της τάση στις αρχές του 1960. Ο δείκτης της γονιμότητας από 3,05 παιδιά για κάθε γυναίκα που ήταν το 1964 στην Ισπανία, έφτασε τα 2,5 παιδιά το 1978. Στην Πορτογαλία, ο δείκτης από 3,24 παιδιά για κάθε γυναίκα που ήταν το 1962 έφτασε τα 2,02 παιδιά το 1979.

Παρά την πτώση όμως αυτή, η γονιμότητα των χωρών αυτών εξακολουθεί να κατέχει μία από τις πρώτες θέσεις στην Ευρώπη.

Τά τελευταία χρόνια, ο δείκτης γονιμότητας φαίνεται να έχει σταθεροποιηθεί σε μερικές από τις χώρες της Κοινότητας, ενώ σε άλλες συνεχίζει την πτωτική του τάση (Δανία, 'Ολλανδία) ή έχει σημειώσει μικρή άνοδική πορεία, όπως στη Γαλλία και το 'Ην. Βασίλειο, το 1979.

Τό πρόβλημα, όμως, είναι ότι σε όλες τις κοινοτικές χώρες με εξαίρεση την 'Ιρλανδία και την 'Ελλάδα, ο δείκτης αυτός έγγιζει ανησυχητικά επίπεδα, που είναι πολύ πιο χαμηλά από τις 2,1 γεννήσεις ζώντων για κάθε γυναίκα, αριθμός που θεωρείται αναγκαίος για να διατηρηθεί ο πληθυσμός στα σημερινά του επίπεδα.

Τό γεγονός αυτό είναι ανησυχητικό γιατί σημαίνει ότι οι χώρες αυτές πλησιάζουν ή πέρασαν τό όριο της μηδενικής αύξησης του πληθυσμού, ό όγκος του οποίου με την πάροδο του χρόνου θα μειώνεται άργά αλλά σταθερά. 'Ο πληθυσμός των περισσότερων χωρών, παρά τό γεγονός ότι ό ΣΟΓ δέν εξασφαλίζει την αντικατάσταση των γενεών, θα εξακολουθήσει ν' αυξάνει μέχρι τό τέλος του αιώνα μας. Σ' αυτό συμβάλει ή κατά ήλικία διάρθρωση του πληθυσμού, ή όποια ευνοεί ακόμη την αύξηση του πληθυσμού. Σήμερα, ή μείωση του πληθυσμού είναι ανησυχητική στη Δυτική Γερμανία, που από την άποψη αυτή κρατάει μερικά παγκόσμια ρεκόρ στον εκβιομηχανισμένο κόσμο.

Πραγματικός κίνδυνος για τη χώρα θεωρείται ή μείωση των γεννήσεων. Ένώ τό 1965 γεννήθηκαν στη Δυτική Γερμανία 1.000.000 παιδιά, ό αριθμός αυτός έπεσε τό 1979 σε 580.700. Έξ άλλου, ό δείκτης γονιμότητας, που τό 1965 αντιπροσώπευε 2,51 παιδιά για κάθε γυναίκα, τό 1979 δέν αντιπροσώπευε παρά μόνο 1,4 παιδιά για κάθε γυναίκα.

Υπολογίζεται ότι αντιστοιχούν 140 με 150 παιδιά σε κάθε 100 παντρεμένες γυναίκες, ενώ θα χρειαζόνταν 206 παιδιά για να διατηρηθεί σταθερός ό γερμανικός πληθυσμός. Έλάχιστες οικογένειες έχουν περισσότερα από δύο παιδιά.

Έκτός από τό γεγονός ότι έχει μειωθεί ή συχνότητα των γάμων, πρέπει να λάβει κανείς υπ' όψη του ό,τι στή 100 ζευγάρια τα 29 ζούν χωρίς παιδιά, τα 32 επιθυμούν ένα παιδί και τά 35 δύο παιδιά, τά 10 τρία παιδιά και μόνο 3 ζευγάρια θέλουν περισσότερα.

'Ο πληθυσμός της Δ. Γερμανίας μειώνεται με ρυθμό 2% τό χρόνο.

Τήν 1/1/80 ή Δυτική Γερμανία είχε 61.439.300 κατοίκους. Έάν δέν αλλάξει ή κατάσταση, ό πληθυσμός της, σύμφωνα με μαθηματικούς υπολογισμούς, θα είναι στή μέσα του 21ου αιώνα περίπου ό ίδιος με εκείνον που ήταν τό 1939, δηλαδή 39,4 εκατομμύρια.

'Η Δ. Γερμανία του σήμερα αποτελεί την εικόνα της Εύρώπης του αύριο. Άπλως αυτή προηγείται της ευρωπαϊκής εξέλιξης, παρατηρούν οι ειδικοί έρευνήτες.

Οι έπιστήμονες, στήν προσπάθειά τους να έντο-

πίσουν τους κοινωνικούς, οικονομικούς, ψυχολογικούς και άλλους παράγοντες που επηρεάζουν την αναπαραγωγική συμπεριφορά των ζευγαριών, έπεσήμαναν όρισμένες μεταβλητές που πιστεύουν ότι συνέβαλαν στήν πτωτική τάση της σύγχρονης ευρωπαϊκής γονιμότητας. Ένδεικτικά μπορούν να αναφερθούν: ή εξέλιξη των ήθων (αύξηση των μη νομιμων ένώσεων, γενίκευση της αντισύλληψης και των έκτρώσεων), ή έντονότερη άπασχόληση για την εξασφάλιση ύλικών αγαθών συνδυασμένη με τό υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, ή γυναικεία χειραφέτηση (κυρίως σε ό,τι άφορά τον επαγγελματικό προσανατολισμό), τό άτομικό και κοινωνικό κόστος του παιδιού, ή μη έπαρκής κοινωνική πολιτική με τη μορφή κυρίως των οικογενειακών επιδομάτων και των παιδικών σταθμών.

'Ο ιστορικός Πολύβιος⁶ (200-128 π.Χ.), θέλοντας να εξηγήσει τη γενική άτεκνία και όλιγαριθμία από την όποια υπέφερε ή 'Ελλάδα της εποχής του και έξ αιτίας της όποίας οι πόλεις είχαν έρημώσει και ή παραγωγή είχε σταματήσει, γράφει: «...Και όλα αυτά, γιατί οι άνθρωποι αγαπούν τό χρήμα, την πολυτέλεια και την τεμπελιά και δέν επιθυμούν να παντρεύονται, εάν δέ παντρευτούν δέν θέλουν να ανατρέφουν παιδιά, τό πολύ-πολύ δέχονται να έχουν ένα ή δύο και αυτό για να τά αφήσουν πλούσια και να τά μεγαλώσουν με σπατάλη...» (Ιστορία, ΛΕΤ, Κεφ. Υ, 5-10).

Στήν πραγματικότητα, ή άρνηση της γεννητικότητας είναι μία έξίσωση με πολλούς άγνώστους, που δέν μπορούν να προσδιορισθεί με άκρίβεια ό καθοριστικός ρόλος του καθενός άπ' αυτούς. Όλοι μαζί και καθώς χωριστά διαμορφώνουν την κατάσταση, ενώ πολλές φορές συγκρούονται μεταξύ τους.

Δέν μπορεί, π.χ., να θεωρηθεί ότι την υπογεννητικότητα προκαλεί μόνο ή έργασία της γυναίκας, τά αντισυλληπτικά ή ή οικονομική κατάσταση, ή έλλειψη παιδικών σταθμών ή άνετης κατοικίας.

'Η Δυτική Γερμανία, παρά την πολιτική των παιδικών σταθμών, και ή Γαλλία, παρά την πολιτική των οικογενειακών επιδομάτων, δέν μπόρεσαν να σταματήσουν την πτώση της γεννητικότητάς τους. Έξ άλλου, οι Κάτω Χώρες, μολονότι έχουν τό πιο χαμηλό ποσοστό της Κοινότητας όσον άφορά την επαγγελματική άπασχόληση των γυναικών, παρουσιάζουν μία από τις πιο καταστρεφικές καμπύλες γονιμότητας.

Δέν μπορεί ακόμη να πεί κανείς ότι πρόκειται για μία άρνηση των νέων ζευγαριών να άποκτήσουν παιδιά.

Σύμφωνα με μία δημοσκόπηση που έγινε στίς χώρες της Κοινότητας τον Άπρίλιο του 1979, τα 2/3 των Ευρωπαίων θεωρούν τη γεννηση ενός παιδιού σάν μία έκδήλωση έμπιστοσύνης στό μέλλον και πιστεύουν ότι ή μητρότητα και ή πατρότητα συντελούν στήν πιο τέλεια όλοκληρωση του ανθρώπου.

Αντίθετα, θεωρούν ότι οι πολύτεκνες οικογένειες ανήκουν πιά στο παρελθόν. Έξ' άλλου το 54% των Ευρωπαίων πιστεύει ότι η σύγχρονη κοινωνία δεν λαμβάνει αρκετά υπ' όψη τις ανάγκες των παιδιών. Ένας γονέας στους πέντε δήλωσε ότι είχε αναγκασθεί ή θα αναγκαζόταν στο άμεσο μέλλον να περικόψει, για λόγους κυρίως οικονομικούς, τις σπουδές των παιδιών του. Δύο γονείς στους τρεις έβρισκαν ανεπαρκή το χρόνο που περνούσαν μαζί με τα παιδιά τους. Τέλος, το 42% των Ευρωπαίων κρίνει ότι το μέλλον είναι αρκετά άβέβαιο κι αυτός είναι ο λόγος που διστάζουν να αποκτήσουν παιδιά.

Οι περισσότερες χώρες-μέλη της Κοινότητας δεν έχουν υιοθετήσει ολοκληρωμένη πολιτική ποσοτικού επηρεασμού των γεννήσεων (έξαιρηση αποτελεί η Γαλλία). Κατά καιρούς όμως έχουν θεσμοθετήσει διάφορα μέτρα για την ένισχυση της γεννητικότητας του πληθυσμού με ποικίλα αποτελέσματα. Οι Κυβερνήσεις των χωρών αυτών γνωρίζουν ότι κάθε πολιτική επηρεασμού της αναπαραγωγικής νοοτροπίας του πληθυσμού είναι άβεβαιη. Κανείς δεν μπορεί ποτέ να προβλέψει αυτό που θα αποδώσει. Πολλά, όμως, από τα μέτρα της γενικότερης αναπτυξιακής πολιτικής και τα περισσότερα της κοινωνικής πολιτικής ενισχύουν την οικογένεια και έτσι επηρεάζουν έμμεσα τη δημογραφία.

Η πρόσφατη, όμως, πτώση της γονιμότητας, ή οποία συνοδεύεται από μία όπισθοδρόμηση του αριθμού των γάμων και μία σύγχρονη αύξηση του αριθμού των διαζυγίων και των ελευθέρων ενώσεων, αποτελεί άναμφισβήτητη ένδειξη ότι ο τρόπος δημιουργίας της οικογένειας, γενικά, βρίσκεται σε μία μεταβατική περίοδο.

Δ. Μετανάστευση

Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1950-1970, τέσσερες χώρες της Κοινότητας (Δ. Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο) γνώρισαν μία πραγματική αύξηση του πληθυσμού τους από την εξωτερική μετανάστευση. Αντίθετα, ή Ίταλία, ή Ελλάδα, ή Ισπανία, ή Πορτογαλία και ή Ίρλανδία, οι οποίες είναι οι κυριότερες ευρωπαϊκές χώρες που προμηθεύουν στις προηγούμενες έργατικό δυναμικό, είχαν αρνητική μεταναστευτική κίνηση.

Οι μεσογειακές χώρες της Ευρώπης έχουν μία παράλληλη μεταναστευτική ιστορία. Έτσι, το 1950, μετά από μία περίοδο όπου οι μεταναστεύσεις είχαν σταματήσει, ξαναρχίζουν να γνωρίζουν κατά τη διάρκεια 20 περίπου χρόνων μία έντονη μεταναστευτική κίνηση.

Μεταξύ 1948 και 1971, παρουσιάζεται ένα «έλλειμμα» 2.300.000 Ιταλών, μεταξύ 1951 και 1970

1.150.000 Ίσπανων και 1.583.000 Πορτογάλων. Στην Ελλάδα, ή καθαρή προς το εξωτερικό μετανάστευση κατά την περίοδο 1951-77 υπολογίστηκε σε 644.610 άτομα.

Τά τελευταία χρόνια (κυρίως από το 1974) όμως σημειώνεται μία μεγάλη επιστροφή των μεταναστών και μία μείωση των αναχωρήσεων λόγω κυρίως της οικονομικής κρίσεως στις χώρες της υποδοχής.

Ε. Έξελιξη του ρυθμού αύξησης και της κατά ηλικία δομής του πληθυσμού των χωρών-μελών της Κοινότητας

Ο ρυθμός αύξησης κάθε πληθυσμού και ο βαθμός γηρασμού του ποικίλλει αισθητά από τη μία χώρα στην άλλη και είναι ανάλογος με τις τάσεις της γεννητικότητας, της θνησιμότητας και της μετανάστευσης που επικρατούν σε καθεμία από αυτές, καθώς και από τη χρονική διάρκεια κατά την οποία καθένας από τους παράγοντες αυτούς επενεργεί θετικά ή αρνητικά.

Ο Πίνακας II απεικονίζει το ιστορικό της ευρωπαϊκής δημογραφικής εξέλιξης.

Γενικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι οι χώρες που έχουν το πιο υψηλό ετήσιο ποσοστό φυσικής αύξησης του πληθυσμού είναι αυτές των οποίων ο πληθυσμός είναι λιγότερο γηρασμένος και, κατά συνέπεια, τα ποσοστά θνησιμότητας είναι πιο μικρά και τα ποσοστά γεννητικότητας πιο υψηλά.

Έτσι, ενώ το 1965 όλες οι χώρες της Κοινότητας, εκτός από το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο, είχαν ποσοστό φυσικής αύξησης του πληθυσμού μεταξύ 6% και 11,9%, το 1975 μόνο ή Ίρλανδία έφτασε στο 10,9%, και ή Ελλάδα το 6,9%. Όλες οι άλλες έπεσαν κάτω από το 5%.

Έξ' άλλου, ή κατάσταση είναι απογοητευτική στη Δυτική Γερμανία, το Λουξεμβούργο, το Ήνωμένο Βασίλειο, το Βέλγιο και την Ίταλία. Οι πληθυσμοί των χωρών αυτών πλησιάζουν ή πέρασαν ήδη το όριο της μηδενικής αύξησης. Στη Δυτική Γερμανία, όπου από το 1969 σημειώνονται περισσότεροι θάνατοι από γεννήσεις, ο πληθυσμός από το 1972 άρχισε να μειώνεται σταθερά. Έτσι, ενώ το 1970 αντιπροσώπευε το 24% του κοινοτικού πληθυσμού, το 1980 αντιπροσώπευε το 22,7% και το 1990 θα αντιπροσώπευε μόλις το 21,5%.

Οι Κάτω Χώρες, που θεωρούνται από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές του Κόσμου με 314 κατ. ανά τετρ. χιλ., είχαν το 1970 ποσοστό φυσικής αύξησης 9,9%. Το ποσοστό αυτό θεωρείται αρκετά υψηλό για ευρωπαϊκή χώρα και εξασφάλιζε το διπλάσιο του πληθυσμού μέσα σε 70 χρόνια. Το 1975 όμως το ποσοστό αυτό έπεσε στο 4,7%, το 1979 στο 4,5% με τάσεις για συνεχή πτώση.

Ο γαλλικός πληθυσμός, που από το 1946 μέχρι το 1974 αυξανε με ποσοστό που κυμαινόταν μεταξύ 7% και 10%, από το 1975 αυξάνει με έτσιο ποσοστό 3% ή 4%. Η Γαλλία, το 1980, εκπροσωπεί το 19,8% του κοινοτικού πληθυσμού με προοπτική να φθάσει το 1990 το 20,6%.

Σε αντίθεση με τις άλλες χώρες της Κοινότητας, η φυσική αύξηση του ιρλανδικού πληθυσμού ανέρχεται σε 10% το χρόνο και του ισπανικού σε 9%, ενώ το ποσοστό φυσικής αύξησης της Πορτογαλίας από 8,8%, που ήταν κατά μέσο όρο κατά την πενταετία 1971-75, έπεσε στο 6,6% το 1979.

Οι δημογραφικές στατιστικές αποδεικνύουν ότι ο πληθυσμός της Ισπανίας είναι πιο νέος από τον κοινοτικό (Πίνακας ΙΙ). Έτσι, το ποσοστό γεννητικότητας το 1978 ήταν 17,2 γεννήσεις σε 1.000 άτομα, έναντι 12,1 γεννήσεων στην Κοινότητα. Μέχρι το 1990, προβλέπεται μία αύξηση του ισπανικού πληθυσμού της τάξεως 9% κατά μέσο όρο το χρόνο, έναντι 1,1% στην Κοινότητα.

Στην Ελλάδα, ο ρυθμός φυσικής αύξησης του πληθυσμού ανέρχεται σε 7%, δηλαδή κάθε χρόνο προστίθενται περίπου 65.000 άτομα. Μέσα στον κοινοτικό χώρο, το ποσοστό αυτό βρίσκεται σε μία ενδιάμεση κατάσταση, η οποία οφείλεται στον όχι πολύ προχωρημένο γήραςμό του ελληνικού πληθυσμού και στη σχετικά υψηλή για τα ευρωπαϊκά επίπεδα γεννητικότητα του.

Ένα μεταναστευτικό ρεύμα αρκετά ισχυρό, μία τάση αστυφιλίας που τροφοδοτούσε την υπογεννητικότητα, καθώς και η σημαντική βρεφική θνησιμότητα, αποτελούσαν τους πληθυσμιακούς δρους που καθόρισαν το ελληνικό δημογραφικό πρόβλημα την τελευταία 25ετία και που ώθησαν τους έρευνήτες να διατυπώσουν αρκετά άπαισιόδοξες προβλέψεις για το μέλλον της ελληνικής φυλής σαν ιστορικής και έθνικής οντότητας.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη και στη δομή του ελληνικού πληθυσμού έπαιξε η μεταναστευτική κίνηση (έσωτερική - έξωτερική). Λόγω, ακριβώς, της έξωτερικής μετανάστευσης, η πραγματική αύξηση του πληθυσμού κατά τη διάρκεια της περιόδου 1950-74 είναι μικρότερη από τη φυσική του αύξηση. Μόνο κατά τη δεκαετία 1961-71 η μετανάστευση απορρόφησε το μισό της φυσικής αύξησης του πληθυσμού. Έτσι, ενώ κατά την περίοδο αυτή το ποσοστό φυσικής αύξησης ήταν κατά μέσο όρο 9,8 άτομα σε πληθυσμό 1.000 ατόμων, το ποσοστό της πραγματικής αύξησης δεν ξεπέρασε κατά μέσο όρο τα 4 με 5 άτομα σε πληθυσμό 1.000 ατόμων. Αντίθετα, το 1976, ενώ η φυσική αύξηση του πληθυσμού ήταν 7,1%, η πραγματική αύξηση ανήλθε σε 13,1%. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην ύπεροχη κατά τη χρονιά αυτή της παλινωστίας έναντι της αποδημίας.

Εξ άλλου, η έσωτερική μετακίνηση του πληθυσμού τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια συνέβαλε στην άνισομερή κατανομή του. Οι Έλληνες κατευθύνθηκαν από τις αγροτικές και ήμιαστικές περιοχές προς τις αστικές, και κυρίως στην περιοχή της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Σήμερα, κατοικούν 6.000 περίπου κάτοικοι ανά τετρ. χιλ. στην Αθήνα, 63 στην υπόλοιπη Ελλάδα και μόνο 40 κάτοικοι ανά τετρ. χιλ. στην υπαίθρο χώρα.

Έτσι, η μεταναστευτική κίνηση στο σύνολό της (έσωτερική-έξωτερική) δεν κατέστησε μόνο την ελληνική υπαίθρο την πιο άραιοκατοικημένη στην Εύρωπη, αλλά την έπληξε καιρία γιατί την απογύμνωσε από άναυκατάστατο δυναμικό. Υπολογίζεται ότι από τον αγροτικό πληθυσμό απουσιάζουν 600.000 περίπου άνδρες και γυναίκες της αναπαραγωγικής ηλικίας, δηλαδή μεταξύ 20 και 50 χρόνων, με άμεση συνέπεια, η μείωση των γεννήσεων που παρατηρείται στην υπαίθρο χώρα να μην οφείλεται τόσο στην πώση της γονιμότητας του πληθυσμού, όσο στην αλλαγή της σύνθεσής του. Η μετανάστευση, λοιπόν, έπεδωσε άμεσα στη γήρανση του πληθυσμού και έμμεσα στην ελάττωση των γεννήσεων.

Υπάρχει, σήμερα, διάχυτη η πεποίθηση στην Ελλάδα, ότι η χώρα αντιμετωπίζει δεύ δημογραφικό πρόβλημα με κυριότερη συνιστώσα την υπογεννητικότητα. Στην πραγματικότητα όμως, τα 2,3 παιδιά κατά μέσο όρο ανά γυναίκα και οι 16 γεννήσεις σε 1.000 άτομα που αντιστοιχούν στην κατά 7% φυσική αύξηση του πληθυσμού το χρόνο, σημαίνουν ότι στην Ελλάδα υπάρχει σχετική υπογεννητικότητα, με την έννοια ότι ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού δεν είναι ικανοποιητικός, έπειδή οι περισσότεροι «τεχνοκράτες» θεωρούν το 10% σαν τον άριστο ρυθμό αύξησης για την επιβίωση του Έθνους.

Βασικά όμως, τον οδισιατικό ρόλο στην ποιοτική και ποσοτική σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού διαδραματίζει ακόμη και σήμερα η μεταναστευτική του κίνηση καθώς και η άνιση χωροταξικά κατανομή του, η οποία αποτελεί και την πιο σημαντική διάσταση του δημογραφικού προβλήματος.

Πρόσφατες διαπιστώσεις, άναφορικά με τη φυσική και πραγματική αύξηση του πληθυσμού, επιτρέπουν μία συγκρατημένη αισιοδοξία σχετικά με τις δημογραφικές προοπτικές στον ελληνικό χώρο. Τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται: μείωση των άναχωρήσεων στο έξωτερο (κυρίως λόγω της οικονομικής κρίσεως στις χώρες της ύποδοξης, όπως είναι η Γαλλία, το Βέλγιο, η Δυτ. Γερμανία), άθροα έπιστροφή των παλαιών μεταναστών που τείνει στην έξισορρόπηση του μεταναστευτικού κύματος, καθώς και άναστροφή του ρεύματος προς τη μεγάλη πόλη. Συγχρόνως, υπάρχουν βάσιμες έλλειδες για συμπέση της βρεφονηπιακής θνησιμότητας καθώς και για μία άναπέσθητη αύξηση της γονιμότητας στο άμεσο μέλλον.

Όσον αφορά, τον κοινοτικό πληθυσμό στο σύνολό του, ενώ το 1965 περιλάμβανε 243.452.000 κατοίκους, με μέσο ετήσιο ποσοστό φυσικής αύξησης 7,4%, δέκα χρόνια μετά, το ποσοστό αυτό έπεσε στο 1,8%.

Το 1979, ο πληθυσμός της Κοινότητας των 10 έφθανε σε 269.888.100 κατοίκους. Υπολογίζεται ότι ο πληθυσμός αυτός που σήμερα στηρίζεται κατά μεγάλο μέρος στις γενεές του μεταπολεμικού baby-boom, θα συνεχίσει να αυξάνεται μέχρι το 1995. Το 1995, ο πληθυσμός των 10 θα φθάσει τα 276.700.000 περίπου, αριθμό που θα διατηρήσει μέχρι το 2015. Από αυτή όμως τη χρονική στιγμή και μέχρι το 2050, οι ειδικοί υπολογίζουν ότι θα χάσει 25.000.000 κατοίκους.

Η μείωση των γεννήσεων, όταν μάλιστα συνοδεύεται και από μία γρήγορη παράταση της μέσης διάρκειας ζωής, δεν γίνεται άμεσα αισθητή στο ρυθμό αύξησης του πληθυσμού. Αντίθετα, η γήρανση του πληθυσμού επισημαίνεται νωρίς. Ο Πίνακας II περιγράφει τη διαχρονική αύξηση της γήρανσης των ευρωπαϊκών πληθυσμών.

Από την άποψη αυτή, το 1978 η Δυτική Γερμανία θεωρείται η πιο γηρασμένη χώρα της Κοινότητας με 15 ηλικιωμένους στους 100 κατοίκους. Ακολουθούν το 'Ην. Βασίλειο με 14,5, το Βέλγιο και η Δανία με 14, η Γαλλία με 13,8 και το Λουξεμβούργο με 13,2. 'Η νεότερη χώρα της Κοινότητας είναι η 'Ιρλανδία με 10,8 ηλικιωμένους στους 100 κατοίκους. Η Ελλάδα κατέχει μία ενδιάμεση θέση με 12,8 ηλικιωμένους στους 100 κατοίκους.

Στόν κοινοτικό πληθυσμό, κατά την περίοδο 1950-1978, η αναλογία των νέων κάτω των 15 χρόνων ελαττώθηκε από 24 σε 22,2%, ενώ αυτή των ηλικιωμένων αυξήθηκε από 9,8 σε 13,9%. Το 1990, ο αριθμός των παιδιών στην Κοινότητα θα είναι κατά 8.000.000 περίπου μικρότερος από ότι ήταν το 1975, και θα υπάρχουν αισθητές διαφορές από τη μία χώρα στην άλλη, οι οποίες θα ποικίλουν ανάλογα με την πτώση της γεννιμότητας σε κάθε χώρα.

Έτσι, μέχρι το 1995, ο πληθυσμός της 'Ιρλανδίας θα εξακολουθεί να περιέχει 30% παιδιά, ενώ, αντίθετα, στη Γερμανία το ποσοστό αυτό από 21,2% που ήταν το 1975 θα πέσει στο 17,3% το 1995, για να αντιπροσωπεύει μόλις το 15% του πληθυσμού είκοσι χρόνια αργότερα. Στη Γαλλία, το ποσοστό των νέων κάτω των 15 χρόνων που είχε φθάσει το maximum το 1960 με 26,4% έπεσε στο 23% το 1978. Η μείωση του ποσοστού αυτού είναι έντυπωσιακή στις Κάτω Χώρες, όπου μεταξύ 1960 και 1978 μειώθηκε κατά 6,2% (από 30% σε 23,8%). Στην Ελλάδα, η αναλογία των νέων από 28% που ήταν το 1951 έφθασε το 23,5% το 1978 και υπολογίζεται ότι το 2000 θα είναι περίπου 22%. Υπολογίζουν ότι οι νέοι, κατά τα μέσα του 21ου αιώνα, θα αντιπροσωπεύουν μόλις το 18,3% του συνολι-

κού πληθυσμού, ενώ το ποσοστό των ηλικιωμένων θα φθάσει το 17,7%.

IV. συνέπειες της υπογεννητικότητας

A. Οι ειδικοί επιστήμονες συμφωνούν ότι:

α) Η πτώση της γονιμότητας ενός πληθυσμού, μέχρι το επίπεδο που θεωρείται αναγκαίο για την αντικατάσταση των γενεών (2,1 παιδιά ανά γυναίκα) ή ακόμη και κάτω από το επίπεδο αυτό, επιφέρει την αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων, 65 χρόνων και άνω, και τη σύγχρονη μείωση του ποσοστού των νέων μεταξύ 0 και 20 χρόνων.

β) Ο βαθμιαίος και συνεχής γηρασμός του πληθυσμού δεν επηρεάζει ουσιαστικά τη σχέση παραγωγικού και μη πληθυσμού, έτσι ώστε το τμήμα του παραγωγικού πληθυσμού μεταξύ 20 και 65 χρόνων δεν μεταβάλλεται σχεδόν καθόλου ή μεταβάλλεται με πάρα πολύ άργο ρυθμό. Στην αρχή μάλιστα της περιόδου της υπογεννητικότητας, το ποσοστό αυτό παρουσιάζει μία μικρή αύξηση.

Έρευντές του INED, χρησιμοποιώντας μαθηματικά μοντέλα, έκαναν προβολές του γαλλικού πληθυσμού και απέδειξαν ότι το τμήμα του πληθυσμού μεταξύ 20 και 65 χρόνων, που το 1975 αντιπροσώπευε το 55% του συνόλου, θα φθάσει το έτος 2050 το 56%, εάν ο δείκτης γονιμότητας κατέβει στο 1,4 παιδιά, θα παραμείνει όμως στο 55% στην περίπτωση που ο δείκτης γονιμότητας αντιπροσωπεύει 2,6 παιδιά για κάθε γυναίκα.

Αντίθετα, η συνεχής πτώση της γονιμότητας επιφέρει το γηρασμό του παραγωγικού πληθυσμού. Έχουν υπολογιστεί ότι στη Γαλλία το 2050 η μέση ηλικία του ανδρικού παραγωγικού πληθυσμού θα είναι 38,7 χρόνια αν ο δείκτης της γονιμότητας είναι ίσος με 2,6 παιδιά ανά γυναίκα, ενώ θα ανέβει στο 43,2 χρόνια αν ο δείκτης αντιπροσωπεύει 1,4 παιδιά ανά γυναίκα.

γ) Όσο μεγαλώνει ο ρυθμός της πτώσεως της γονιμότητας μέσα στον πληθυσμό, τόσο βραδύνει η ετήσια άνανωση του παραγωγικού πληθυσμού.

δ) Στην οικονομία μίας χώρας έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο η κοινωνική πολιτική καθώς και οι διάφορες σχετικές με τον πληθυσμό νομοθετικές τροπολογίες και ρυθμίσεις, παρά η ποσοτική και ποιοτική αλλαγή που σημειώνεται στο σύνολο του πληθυσμού και στην κατά ηλικία σύνθεσή του.

ε) Μία βραδεία δημογραφική εξέλιξη απαιτεί από την οικονομία μεγαλύτερη ελαστικότητα και μεγαλύτερη πλαστικότητα των παραγόντων και των δυνάμεων της παραγωγής.

B. Οι Ευρωπαίοι επιστήμονες, έχοντας υπ' όψη τα σημερινά δεδομένα, τις προοπτικές για τις μέλλουσες τάσεις της γεννιμότητας και της θνησιμότητας μέσα

στήν Κοινότητα καθώς καί τίς παραπάνω διαπιστώσεις, προβλέπουν ὅτι ἄμεση συνέπεια τῆς μακρόχρονης πτώσεως τῆς γονιμότητος τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν εἶναι ὅτι ὁ παραγωγικός πληθυσμός (15-64 χρόνων), πού τό 1975 ἀντιπροσώπευε τό 63,4% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, θά αὐξάνεται μέ ταχύ ρυθμό μέχρι τό 1985 καί στή συνέχεια πιά ἄργά μέχρι τό 1995.

Υπολογίζουν ὅτι στήν Κοινότητα τῶν ἑννέα ὁ πληθυσμός αὐτός, κατά τή δεκαετία 1975-85, θά αὐξηθεῖ κατά 12 ἐκ. άτομα, ἐνῶ τήν περασμένη δεκαετία ἡ αὐξηση αὐτή ἦταν μόνο 7 ἐκ. άτομα.

Κατά συνέπεια, ἔάν δέν μεταβληθεῖ ἡ διάρθρωση τῆς οἰκονομίας, ὑπάρχει κίνδυνος νά παρουσιασθεῖ γόρω στο 1990 φαινόμενο μαζικῆς ἀνεργίας.

Ἀντιθέτα, ὁ μὴ παραγωγικός πληθυσμός, δηλαδή, οἱ νέοι κάτω τῶν 15 ἐτῶν καί οἱ ἡλικιωμένοι ἄνω τῶν 65 ἐτῶν, πού τό 1975 ἀντιπροσώπευαν ἀντίστοιχα τό 23,3% καί τό 13,3% τοῦ πληθυσμοῦ, ἔχει υπολογισθεῖ ὅτι θά σημειώσει προοδευτική μείωση (περίπου 6%) μέχρι τό 1995. Μετά ὁμως τό 2015, ἡ κατάσταση θά ἀνατραπεῖ, ὁ παραγωγικός πληθυσμός, πού στό μεταξύ θά ἔχει γεράσει λόγω τῆς πτώσεως τῶν γεννήσεων κατά τή δεκαετία τοῦ 1960, θά ἀρχίσει νά μειώνεται, ἐνῶ θά σημειώνει ἀνάλογη αὐξηση ὁ μὴ παραγωγικός πληθυσμός τῶν ἄνω τῶν 65 χρόνων. Αὐτά θά συμβοῦν μέ τήν προοπτική πὸς τίποτα δέν θά ἀλλάξει στήν παρῶσα δημογραφική κατάσταση τῶν χωρῶν-μελῶν. Σήμερα ἀκόμη, οἱ δημογράφοι δέν μποροῦν νά προβλέψουν ἂν σέ πέντε ἡ ἔδκα χρόνια ἀλλάξουν συμπεριφορὰ οἱ γυναῖκες τῆς Εὐρώπης καί ἀρχίσουν νά γεννοῦν παιδιά. Οἱ δεικτές, πάντως, γιά τό 1979 ἐπιτρέπουν νά διαφανεῖ μία ἐπιβράδυνση τῆς πτώσεως τῆς γονιμότητος.

Ὅταν ἡ δημογραφία μελετᾶ τό παρόν καί τό παρελθόν, ὁ ἐκτιμήσεις τῆς εἶναι ἀκριβεῖς, ὅταν ὁμως ἀναφερεται στο μέλλον εἶναι ὑποχρεωμένη νά κάνει προεκτάσεις. Εἶναι δέ τόσο ἀσάφηντοι οἱ παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τοὺς δημογραφικοὺς συντελεστές, ὥστε μερικὲς φορές τὰ δημογραφικά δεδομένα ἀνατρέπονται, ὅπως π.χ. συνέβη πρὸς τή γεννητικότητα μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πρέπει ἐξ ἄλλου νά ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ὅτι ὁ παραγωγικός πληθυσμός ἐξαρτᾶται καί ἀπὸ κοινωνικο-οικονομικοὺς παράγοντες, ὅπως εἶναι: ἡ αὐξηση τῶν ἐτῶν τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἡ προοδευτική μείωση τῆς ἡλικίας γιά τή σύνταξη καί ἡ ὅσο τό δυνατό πῶς ἐνεργὸς συμμετοχή τῆς γυναίκας στίς οἰκονομικὲς δραστηριότητες.

Ἡ συμμετοχή αὐτὴ θά συμβάλει στο νά ἀντισταθμισθοῦν οἱ ἐλλείψεις νέων καί ἡλικιωμένων ἐργατῶν, ἀνανεώνοντας συγχρόνως τὸν παραγωγικὸ πληθυσμό.

Ὁ γυναικεῖος παραγωγικός πληθυσμὸς θεωρεῖται κατὰ μέσο ὅρο πῶς νέος ἀπὸ τὸν ἀνδρικό.

V. συνέπειες τῆς δημογραφικῆς γήρανσης

Ἡ αὐξουσα ἀναλογία τῶν ἡλικιωμένων μέσα στίς εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες εἶναι ἓνα φαινόμενο καινούργιο. Δέν μπορούμε πιά νά ἀγνοήσουμε τὰ γηρατειά, ὅπως ἐδῶ καί μερικά χρόνια. Ἦδη, οἱ κυβερνήσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἀρχισαν νά προσανατολίζουν τήν οἰκονομική τους πολιτική, στήν προσπάθεια βελτιώσεως τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τῆς τρίτης ἡλικίας.

Ἐξ ἄλλου, αὐτοὶ πού φτάνουν σήμερα στή σύνταξη δέν εἶναι σάν τοὺς συνταξιούχους τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας ἡ ἀκόμη καί τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '50. Οἱ καλύτερες συνθήκες ζωῆς συνέβαλαν ὀχι μόνο στο νά αὐξηθεῖ ἡ μέση διάρκεια ζωῆς γιά ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλὰ νά φθάνουν οἱ ἄνθρωποι στήν ἡλικία τῆς συντάξεως, ἔχοντας φυσική καί ψυχική ὑγεία. Σήμερα, τὰ άτομα τῆς τρίτης ἡλικίας μποροῦν νά συμμετέχουν σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τῆς δημόσιας ζωῆς.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὁμως ὅτι κάθε ἄνθρωπος δέν προσφέρει τίς ἴδιες υπηρεσίες, δέν ἔχει τίς ἴδιες ἀνάγκες, δέν διαδραματίζει τὸν ἴδιο ρόλο στίς διάφορες ἡλικίες τῆς ζωῆς του. Κατὰ συνέπεια, ἡ βραδύτητα στήν ἐξέλιξη καί ὁ προοδευτικὸς γηρασμός τῶν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν θά ἔχουν σημαντικὲς ἐπιδράσεις στήν κοινωνικὴ καί οἰκονομική δομὴ τῶν ἐπὶ μέρους χωρῶν καί τῆς κοινότητος γενικότερα.

Ἡ σχέση μεταξύ δημογραφίας καί οἰκονομίας δέν εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ γνωστὴ, ὥστε οἱ εἰδικὸι νά μποροῦν νά καταλήξουν σέ θετικὰ συμπεράσματα.

Πολυάριθμοι μελετητές δέχονται ὅτι μιά μικρὴ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ ἀκόμη μιά μηδενικὴ αὐξηση, ἔχουν δευτερεύουσες ἐπιπτώσεις στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη. Πιστεύουν, ὁμως, ὅτι ἡ πλαστικότητα τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος ἐνισχύεται ἀπὸ μιά σχετικὴ δημογραφικὴ αὐξηση, γεγονός πού θά μπορούσε νά ἐπιτευχθεῖ μέ μιά ἐξωτερικὴ μετανάστευση, ὅπως συνέβη σέ πολλές εὐρωπαϊκὲς χώρες.

Ἐξ ἄλλου, στή σχέση δημογραφία-οἰκονομία πρέπει νά ληφθεῖ χωριστὰ ὑπ' ὄψη ἡ ἐπίδραση τοῦ δοκοῦ τοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ ἐπίδραση τῆς κατὰ ἡλικία δομῆς του. Αὐτὸ ἔχει σημασία, γιὰ τὴ πιθανὴ μείωση τῆς ζήτησης πού προέρχεται ἀπὸ τὴ μείωση τοῦ δοκοῦ τοῦ πληθυσμοῦ δέν ἔχει ἄμεσο ἀντικτύπο στήν οἰκονομία, ἐνῶ ἡ γήρανση ἐμφέκει εἰδικὲς ἀνάγκες καί ἐπιδρᾷ στίς δυνατότητες τῆς ἀλλαγῆς.

Σ' ἐναντὶ πληθυσμοῦ πού γηράσκει, αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡλικιωμένων καί μειώνεται τῶν νέων. Αὐτὸ σημαίνει:

α) Λιγότεροι νέοι στήν ἀγορὰ τῆς ἐργασίας, δηλαδή ἓνα ἐργατικὸ δυναμικὸ λιγότερο εὐπλαστο, κινητικὸ, δημιουργικὸ.

β) Περισσότερα ἡλικιωμένα άτομα στή σύνταξη. Ὑπολογίζεται ὅτι μέσα στήν Κοινότητα τό ποσοστὸ

έκείνο του πληθυσμού, πού θά πρέπει νά συνταξιοδοτηθεί, θά φθάσει σέ υψηλότερο τό 2000. Έξ άλλου, ή αύξηση τής αναλογίας τής τρίτης ηλικίας μέσα στόν πληθυσμό ζητά πρόσθετες δαπάνες καί θυσίες στόν οικονομικά ένεργοό πληθυσμό. Η ηλικία αυτή έχει ανάγκη από ειδικές φροντίδες, ειδικευμένες κλινικές καθώς καί από ένα δαπανηρό πρόγραμμα κοινωνικής ασφάλισης καί υγείας.

γ) Θά ύπάρχει όλο καί μικρότερη ανάγκη γιά μαίες, δασκάλους, σχολεία, κατοικίες. Ύπολογίζεται ότι μία από τίς πιό θεαματικές άρνητικές επιδράσεις τής πτώσεως τής γεννητικότητας θά φανεί στόν τομέα τής εκπαίδευσης. Ένδ μέ τήν πληθυσμιακή αύξηση πού σημειώθηκε στή δεκαετία του '50 παρατηρήθηκε παράλληλη αύξηση των εκπαιδευομένων καί των εκπαιδευτικών, τώρα θά γίνει τό αντίθετο. Οι προσλήψεις εκπαιδευτικών θά μειωθούν. Συγχρόνως, οι νέες γενεές καί άλλων επαγγελματικών τάσεων θά συναντήσουν πολύ μεγάλες δυσκολίες στήν εξεύρεση εργασίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι όλοι αυτοί οι νέοι, πού δέν θά μωρέσουν νά βρούν άμέσως εργασία, θά αναγκασθούν άργότερα νά συνεχίσουν νά εργάζονται γιά μεγάλο διάστημα μετά τή συμπλήρωση του νόμιμου όριου ηλικίας πού απαιτείται γιά τή συνταξιοδότηση, προκειμένου νά καλυφθούν οι άνάγκες σέ εργατικά χέρια.

δ) Η όργάνωση τής παραγωγής καί διανομής πολλών αγαθών θά ύποστεί σημαντικές αλλαγές, έφ' όσον ή ηλικία των καταναλωτών αποτελεί τόν καθοριστικό παράγοντα τής διαμόρφωσης τους.

Άν είναι όμως σχετικά εύκολο νά ύπολογισθούν οι επιπτώσεις τής αύξουσας αναλογίας των ηλικιωμένων μέσα στίς ευρωπαϊκές κοινωνίες, στόν οικονομικό τομέα, είναι ίσως άκόμη νομής νά αναλογισθεί κανείς τίς συνέπειές τής στή δημιουργικότητα, τόν δυναμισμό, τόν ένθουσιασμό, παράγοντες καθοριστικούς τής δομής μιάς κοινωνίας, γιά τή διαμόρφωση τής γενικής νοοτροπίας τής.

προοπτικές

Η συνεχής πτώση τής γονιμότητας των ευρωπαϊκών πληθυσμών, μέχρι τό επίπεδο πού θεωρείται άναγκαίο γιά τήν αντικατάσταση των γενεών ή άκόμη καί κάτω από τό επίπεδο αυτό, έχει σάν άμεση συνέπεια τή γήρανση των πληθυσμών αυτών καί τή βραδύτητα στήν εξέλιξή τους. Η βραδύτητα δέ στήν εξέλιξη καί ό προοδευτικός γηρασμός των ευρωπαϊκών πληθυσμών θά έχουν μακροπρόθεσμα σημαντικές επιδράσεις στήν κοινωνική καί οικονομική δομή των χωρών τής Κοινότητας. Γεγονός πού έχει άνησυχήσει τίς κυβερνήσεις των περισσότερων χωρών καί τίς έχει

ώθήσει νά λάβουν μέτρα γιά τήν αύξηση τής γεννητικότητας των πληθυσμών τους.

Αντίθετα, οι θιασώτες του σταθερού πληθυσμού πιστεύουν ότι ή δημογραφική κατάσταση των ευρωπαϊκών πληθυσμών, έφ' όσον φυσικά δέν θά σημειώνονται γιά πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα άκόμη περισσότεροι θάνατοι από γεννήσεις, δέν είναι δραματική, καί αυτό γιati:

1) Η μείωση τής δημογραφικής αύξησης έχει μόνο δευτερεύουσες επιπτώσεις στήν εξέλιξη των κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων.

2) Η μηδενική αύξηση του πληθυσμού δέν αποτελεί, άναγκαστικά, μεγάλο έμπόδιο στήν πραγμάτωση των ένικών στόχων. Οι περισσότερες δυσκολίες, πού προκύπτουν από τή μικρή ή μηδενική αύξηση του πληθυσμού, μωρούν νά καλυφθούν μέ τους κατάλληλους χειρισμούς. Αυτό απαιτεί κυρίως τή διαφοροποίηση τής κατανομής των δημοσίων πόρων πρός όφελος των περιοχών καί των ατόμων των λιγότερο εύνοουμένων.

3) Η μείωση τής πρόσφατης γονιμότητας επιτρέπει κατά κάποιον τρόπο τήν ικανοποίηση, βραχυπρόθεσμα, των άναγκών σέ κατοικίες, σχολείο, κοινωνικές ύπηρεσίες.

4) Πληθυσμός καί οικονομία θά πρέπει νά άλληλοπροσαρμοσθούν. Η παραγωγικότητα εξαρτάται περισσότερο από τήν αποτελεσματικότητα τής όργάνωσης τής παραγωγής παρά από τήν κατά ηλικία σύνθεση του πληθυσμού.

5) Ό περιορισμός τής δημογραφικής αύξήσεως, έφ' όσον δέν πέσει σέ πολύ χαμηλά επίπεδα, μωρεί νά θεωρηθεί όφέλιμος γιά τόν παραγωγικό πληθυσμό.

6) Άνάλογα μέ τους στόχους πού έχει θέσει μία κοινωνία, ή μείωση των επενδύσεων γιά τήν αύξηση του πληθυσμού μωρεί νά άντισταθμισθεί από ταυτόχρονη αύξηση των κοινωνικών επενδύσεων.

Έξ άλλου, σέ μία δημοκρατική χώρα πρέπει νά ληφθεί ύπ' όψη ότι ή μείωση τής γονιμότητας άντανακλά κατά μεγάλο μέρος τήν έκλογή των ατόμων τά όποια θέλησαν νά βελτιώσουν τή ζωή τους μέσα στίς παρούσες συνθήκες.

Τό ένδεχόμενο κοινό συμφέρον γιά μία πιό μεγάλη αύξηση του πληθυσμού τίθεται σέ άντιπαράβολή μέ τό άτομικό συμφέρον πού οδηγεί στή μείωση τής γονιμότητας.

Όπωσδήποτε, δέν είναι εύκταίο, μακροπρόθεσμα, ή γονιμότητα των πληθυσμών νά διατηρείται γιά μεγάλο διάστημα σέ επίπεδο πού δέν εξασφαλίζει τήν αντικατάσταση των γενεών. Γεγονός πού θά μωρούσε κάποτε νά σημαίνει τό τέλος τής Εύρώπης σάν ιστορικής καί οικονομικής όντότητας.

Ό G. Caty, σέ πρόσφατο άρθρο του στό 30 *Jours d'Europe*, όπου μελετά τό δημογραφικό πρόβλημα των Ευρωπαίων, στήν έρώτηση *ποιά θά είναι ή τύχη*

της Κοινότητας τό 2050, παρατηρεί: «...δέν είναι δυνατόν νά συνδέεται τό μέλλον της Εϋρώπης μέ τή δημογραφική της μοίρα καί νά συγχέεται τό ένα μέ τό άλλο μέσα στην ίδια παρακμή. Όποια καί άν είναι ή δημογραφική θέση της Εϋρώπης μέσα στον κόσμο, δέν μπορεί νά προδικάσουμε τήν ήθική, πνευματική καί διανοητική της καταστροφή. Δέν θά πρέπει, συνεχίζει, «νά ξεχνάμε αυτό πού εμπνέει τόν Α. Danzin στό βιβλίο του *Science et renaissance de l'Europe*: «Η άνάπτυξη της ευρωπαϊκής κοινότητας δέν μπορεί παρά νά είναι κυρίως ποιοτική. Αυτό είναι τόσο αληθινό όσο αλήθεια είναι ότι ό σχεδόν μοναδικός πλοΰτος των χωρών μας αποτελείται από τήν ποιότητα των κατοίκων τους. Άλλά, εάν ένας μικρότερος πληθυσμός δέν θά μπορούσε μόνος του νά διακινδυνεύσει τήν άκτινοβολία της Εϋρώπης, ό δυναμισμός της θά έχει πιά όριστικά προσβληθεί από τόν γηρασμό των κατοίκων της».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Brahimi, M., «Nuptialité et Fécondité des mariages en Irlande», *Population*, 3, 1978, pp. 663-703.
2. Bureau des Statistiques des Communautés Européennes, *Population et Emploi 1950-76, 1977. Statistiques de Base de la Communauté*, 1978.
3. Conseil de l'Europe, *Evolution Démographique récente dans les États-Membres du Conseil de l'Europe*, Strasbourg, 1979.
4. ΕΣΥΕ, *Στατιστικά Φυσικής Κινήσεως του Πληθυσμού, 1956-77, Ό Πληθυσμός της Ελλάδος κατά τό δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνας*, 1980.
5. Institut National d'Études Démographiques, «Situation démographique de la France», *Population*, 2, 1978, pp. 280-348, et *Population*, 4-5, 1980, pp. 759-812.
6. ΚΕΠΕ, *Ό Πληθυσμός της Ελλάδας, Έξελίξεις καί Θεωρήσεις*. Έκθεση Έπιτροπής Πληθυσμού. Άθήνα, 1978.
7. Monnier, A., «L'Europe et les Pays Développés d'Outre-Mer. Données Statistiques», *Population*, 4-5, 1980, pp. 913-926.
8. Monnier, A., «L'Italie, L'Espagne et le Portugal, Situation démographique», *Population*, 4-5, 1980, pp. 927-960.
9. Munoz-Perez, F., «Évolution recente des premiers mariages dans quelques pays européens», *Population*, 1979, pp. 649-694.
10. ONU, *Annuaire Démographiques*, 1968, 1970, 1978.
11. Πολύζος, Ν., *Δημογραφική Πρόκληση. Υπογεννητικότητα καί γήρανση στην Ελλάδα*, Άθήνα, 1981.
12. Sauvy, A., *La Fin des Riches*, Paris 1975.
13. Σερελέα, Γ., «Η σημασία της συνθέσεως κατά ηλικίες του πληθυσμού», *Επιθεώρηση Περιφερειακής Αναπτύξεως*, σ. 1978, σελ. 17-22.
14. Σερελέα, Γ., «Όι τάσεις της γονιμότητας του ελληνικού πληθυσμού κατά τήν περίοδο 1956-76 καί οι δείκτες μετρήσεώς της», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών*, 36-37, 1979, σελ. 248-261.
15. Service de Presse et d'Information de la CEE: Caty, G., «La Démographie européenne en chute libre», in *30 Jours d'Europe*, 259, 1980, pp. 25-32.
———, «De la naissance au tombeau l'Europe reste celle de la différence», in *Euroforum*, 12 Novembre 1980.
16. Wunsch, G., «Incidences d'une population stationnaire ou décroissante», *Projet de rapport de synthèse, préparé à la demande du Conseil de l'Europe sur base des rapports soumis au Séminaire sur les Incidences d'une population stationnaire*, INFOR-DEMO, 10 Département de Démographie, UCL, 1976.